

Беларускія Ведамасьці

ВАРШАВА, кастрычнік–лістапад 2001 г.

**НЕ ПРАВЫ ЧАЛАВЕКА — ГАЛОЎНАЕ ДЛЯ БЕЛАРУСАЎ,
А НЕЗАЛЕЖНАСЬЦЬ І СВАБОДА, БО НЕ БЫВАЕ
„ПРАВОЎ ЧАЛАВЕКА” ПАД АКУПАЦЫЯЙ**

Дарога праз Курапаты.

У КУРАПАТАХ ЗЬНІШЧАЮЦЬ КРЫЖЫ І КАТУЮЦЬ ЛЮДЗЕЙ

8 лістапада ўвечары антынародны рэжым Лукашэнкі распачаў сілавы наступ на Курапаты з мэтай зьнішчэньня мэмарыяльнай сьвятыні беларускага народу. Бульдозеры, трактары, групы спецыяльнай міліцыі і КГБ, нібы на вайне, рушылі на крыжы і Курапацкі лес. Беларусы, якія прыйшлі ў *Курапаты*, каб пакланіцца магілам бязьвінных ахвяраў, закатаваных расейскім НКВД, і каб абараніць магілы ад разбурэньня, убачылі, як бульдозеры зьнішчаюць пахаваньні і крыжы на магілах, асьвечаныя каталіцкімі і праваслаўнымі сьвятарамі. Імкнучыся спыніць вандалізм, людзі сталі перад крыжамі. Тады на іх накінулася зграя лукашэнкаўскіх гарылаў у форме, на якой па-расейску напісана

„ОМОН” (Отряд милиции особого назначения). Шмат каго зьбілі і арыштавалі. Сяброў *Кансэрватыўна-Хрысьціянскай Партыі — БНФ Уладзімера Юхо і Рыгора Кійко* амонаўцы павалілі на зямлю і катавалі. Спадару *Юхо* выкручвалі рукі (18 траўня сёлета спэцслужбы ўжо зламалі яму руку і рэбры падчас мірнай акцыі пратэсту). Схапіўшы спадару *Кійко*, каты зь нянавісьцю тапілі яго галавой у лужыну, поўнай гразі. Спадар *Кійко* ня мог дыхаць і захлынаўся. Напоўпрытомнага, яго кінулі на зямлю і білі дубінкамі ў грудзі. Ужывалі дзікі мэтад катаваньня, моцна ціснучы дубінкай у вобласьці сэрца. Спадар *Кійко* цяпер знаходзіцца ў цяжкім стане.

Агульнавядома, што такія катаваньні выкарыстоўвала расейскае НКВД падчас тэрору супраць народаў у Савецкім Саюзе. Такім чынам, на тэрыторыі *Курапатаў*, дзе ў 1937-1941 гадах бальшавіцкія злачынцы катавалі і забівалі беларусаў, у 2001 годзе іхныя спадчынікі па загаду

ўзурпатар Лукашэнка твораць новыя злачынствы. Разбурэньні магілаў і крыжоў, арышты і катаваньні працягваюцца.

Але ёсць у Беларусі людзі, здольныя з голымі рукамі і з адкрытымі грудзмі абараняць сьвятую памяць расстраляных і магілы продкаў. Ніхто не пераможа такіх людзей. Генацыд *Курапатаў* не паўторыцца. Ніхто ня выкрэсьліць з памяці *Курапаты*. І ніколі не даруецца варварам.

(Паводле заявы Сойму Кансэрватыўна-Хрысьціянскай Партыі — БНФ)

10 лістапада 2001 г.

ЧЫМ ВЫКЛІКАНЫ ВАРВАРСКІ НАСТУП НА КУРАПАТЫ

Ідэалёгія і палітыка разбурэньня *Курапатаў* зразумелыя. Уладу ў Беларусі захапілі выхадцы з НКВД-КГБ, якія хацелі б зьнішчыць сьведчаньні генацыду, што ажыццяўляла Масква празь органы НКВД. Усе спробы сфальшаваць вынікі навуковых дасьледаваньняў, зробленых у 1988 годзе, і абвергнуць вынікі сьледства па *Курапатах* праваліліся. Пасьля гэтага запанавала ўяўная цішыня, у час якой паволі руйнавалася і занечышчалася ўсё, што звязана было з памяццю пра *Курапаты*, засьмечвалася тэрыторыя магілаў, месца рабілася прахадным, кінутым на таптаньне наезных жыхароў з бліжэйшых кварталаў горада.

Тактыка рэжыму была зразумелай. Яе неабходна было спыніць. У 2000 годзе на *Дзяды Беларускай Народнай Фронт „Адраджэньне“* і ягонага *Кансэрватыўна-Хрысьціянскай Партыі — БНФ* распачалі актыўнае стварэньне ў *Курапатах Народнага Мэмарыялу Беларускай мартыралёгіі*. Было наладжана масавае Крыжовае шэсьце ў *Курапаты* і ўстаноўлена над магіламі мноства крыжоў (больш 30-ці).

Стаўленьне крыжоў працягвалася ўвесь час. На 2001 г. іх ужо паставілі больш за сотню. Была растлумачана (часткова ў друку) канцэпцыя *Народнага Мэмарыялу ў Курапатах*, які (па задуме) ствараў

(Фота Ул. Карпінікіна)

Хрысьціяне-фронтаўцы ў абароне Курапатаў

бы сам народ. Дзеля гэтага кожны мог зрабіць і прынесці ў *Курапаты* свой крыж, паставіць яго за душы расстраляных беларусаў, сваіх родных і блізкіх. Над магіламі расстраляных на *Курапацкіх* горах, побач з соснамі, на палянах і ўздоўж дарог вырастаў бы лес рукатворных крыжоў. Усё гэта рэальна абзначыла б памяць па расстраляных і сымвалізавала б уваскрасеньне душ. (Такі беларускі крыжовы помнік ёсць на сьвятой гары *Грабарка* на Беласточчыне і ў іншых месцах. Кожны год беларусы нясуць у *Грабарку* крыжы.)

Справа зрушылася. Гэтакія дзеянні выклікалі ціхую паніку ў кіраўнічым асяроддзі рэжыму. Безумоўна, што маскоўскія аналітыкі з ГБ прааналізавалі задуму *Народнага Мэмарыялу* і зразумелі, што

прыходзіць канец іхным спробам схаваць памяць пра *Курапаты* і паступова зьнішчыць іх.

Рэакцыя была пасьпешнай і грубай. Ужо летам 2001 года пачалася падрыхтоўка да будаўніцтва шырокай аўтастрады праз *Курапаты*. Прытым так сьпяшаліся, што пачалі бяз пляну і без узгадненьня праекту. Мэтадам такога будаўніцтва (гледзячы па абставінах) можна было разбурыць і зьнішчыць літаральна ўсё: і лес, і крыжы, і магілы. Напрацаваны вялікі савецкі вопыт зьнішчэньня культуры. Гісторыя расейскай акупацыі на Беларусі паказала, што не існуе ніякіх маральных перашкодаў у варвараў: ні ў тых, хто загадвае, ні ў тых, хто выконвае. Тыя, хто разбураюць крыжы і магілы, ня маюць ніякіх духоўных каштоўнасьцяў, акрамя паняццяў нявольніка і раба.

Разбурэньне *Курапатаў* заплывана з асаблівым цынзізмам. Варта зьвярнуць увагу на даты. Ігнаруючы ўсіх і ўсё, шырокім фронтам прыступілі да будаўніча-разбуральных працаў у зоне *Курапатаў* 20 верасьня, якраз ў дзень так званай „самаінаўгурацыі“ Лукашэнка пасьля сфальшаваных выбараў. 8-га лістапада, на другі дзень галоўнага бальшавіцкага сьвята, па загаду зьверху пачалі ламаць Крыжы, зьбіваць і катаваць людзей — абаронцаў магіл, кінулі на іх тэхніку, бульдозеры, КГБ і спецыяльныя атрады міліцыі.

Такое супадзеньне датаў добра адлюстроўвае ідэалёгію вандалізму, паказвае, у якой сфэры паняццяў існуюць разбуральнікі *Курапатаў*.

Курапаты — унікальны помнік і сымвал генацыду. Ад асэнсаваньня яго беларусамі шмат у чым залежыць лепшая будучыня Беларусі. Ёна якраз у тым, што непрыяцелі беларушчыны гэта разумеюць лепш, чым некаторыя беларусы. Лёс *Курапатаў* будзе залежыць ад двух зьяваў: ад сілы супраціўленьня варварству і галоўнае — ад уздыму і моцы стваральнай працы, ад рабленьня *Народнага Мэмарыялу крыжоў*. Рэч зразумелая: напачатку гэтую працу павінна ўзяць на свае плечы арганізаваная эліта грамадства, актыўныя і сьведамыя людзі, пакуль ня зрушыцца ўвесь народ.

Зянон ПАЗЬНЯК

ДЗЯДЫ Ў МЕНСКУ

28 кастрычніка сябры Беларускага Народнага Фронт „Адраджэньне“ і ягонага *Кансэрватыўна-Хрысьціянскай Партыі — БНФ* арганізавалі ў Менску шэсьце і мэмарыяльны мітынг, прысьвечаныя *Дню памяці продкаў Дзяды*.

(Фота Ул. Карпінікіна)

Зграя.

Ад Гадзіннікавага заводу а 12⁰⁰ па праспэктэ Ф. Скарыны ў бок *Курапатаў* вырушыла працэсія (да 2 тысячаў чалавек). Дэманстранты неслі крыжы, сьвечкі, кветкі. А 15⁰⁰ пачаўся мэмарыяльны мітынг у *Курапатах*. Каталіцкі і праваслаўны сьвятары асьвяцілі крыжы і сатварылі малітву за Беларускай народ. Прысутныя заслухалі зварот Старшыні *Беларускага Народнага Фронт „Адраджэньне“* і *Кансэрватыўна-Хрысьціянскай Партыі — БНФ* Зянона Пазьняка, які ў 1980-х гадах дасьледваў і адкрыў праўду пра *Курапацкую трагедыю*.

Вызна. 25 лістапада.

„Нашае найноўшае нацыянальнае адраджэньне звязанае з Дзядмі, з памяццю пра генацыд і з Курапатамі, — напісаў З. Пазьняк. — Трынаццаць з паловай гадоў таму беларусаў абудзіла ад летаргічнага сну і натхніла на змаганьне праўда пра Курапаты. 30-га кастрычніка 1988 года на Дзяды адбылося змагарнае хрышчэньне Беларускага Народнага Фронту. І ўсе гэтыя трынаццаць гадоў антыбеларускія сілы цемры і зла імкнуліся паклёпнічаць на расстраляныя магілы, хацелі сфальсіфікаваць, перакуліць праўду пра Курапаты. Але нічога не атрымалася і не магло атрымацца. Бог не дазваляе паклёп на нявінную кроў. Будуйма ў Курапатах усім народам Народны мэмарыял. Хай кожная несмяротная душа, расстраляная ў Курапатах, увасобіцца ў Крыж. З усёй Беларусі нясьм жа сюды і стаўляем крыжы за сваіх і за ўсіх. Мы павінны добрым чынам, сэрцам, верай, працай і рушэньнем перамагчы пекла на нашай Зямлі.”

Усе выступоўцы заклікалі народ да абароны нацыянальнай сьвятыні — Курапатаў — ад варварскага разбурэньня, якое ладзіцца ўладамі пад выглядам „рэканструкцыі кальцавой дарогі сталіцы”. Людзі падтрымалі ідэю збору ахвяраваньняў на пабудову ўчастка дарогі ў абход Курапацкіх магілаў.

Потым адбылося ўрачыстае ўсталяваньне крыжоў на магілах ахвяраў камуна-расейскай акупацыі. Гучала мэлёдыя рэквіюма, ставілі ля крыжоў зьнічы, ускладалі кветкі.

4 лістапада ў Менску каля 80 сяброў Кансэрватыўна-Хрысьціянскай Партыі — БНФ прайшлі шэсьцем пад нацыянальнымі Бел-Чырвона-Белымі сьцягамі ад Палаца культуры Камвольнага камбінату ў Лошыцкі Яр, дзе ў 1937 годзе бальшавікі расстрэльвалі нявінных людзей (па падліках — ня менш 10 тысячаў). Каля крыжа на месцы пакутніцтва адбыўся мэмарыяльны мітынг. Выступоўцы выказалі трывогу ў сувязі са зьлачыннымі дзеяньнямі рэжыму Лукашэнкі па зьнішчэньні Курапатаў ды іншых мэмарыялаў, дзе пахаваныя ахвяры расейска-бальшавіцкага тэрору, казалі пра неабходнасьць захаваць памяць пра пакутнікаў, нашых продкаў. Фронтаўцы маліліся, сьпявалі рэлігійныя гімны, ускладалі кветкі і ставілі сьвечкі да крыжа. Стала традыцыяй, што такія мерапрыемствы заканчваюцца сьпевам гімну „Магутны Божа”.

(В.БУЙВАЛ. Прэс-служба Кансэрватыўна-Хрысьціянскай Партыі — БНФ)

81-я ГАДАВІНА СЛУЦКАГА ЗБРОЙНАГА ЧЫНУ

25 лістапада Беларускі Народны Фронт „Адраджэньне” і ягоная Кансэрватыўна-Хрысьціянская Партыя — БНФ адзначылі 81-ю гадавіну Слуцкага Збройнага Чыну. Вялікая група фронтаўцаў наведла

Шэсьце ў Лошыцкі Яр. 4 лістапада.

мястэчкі Грозаў, Семежскава, Вызна, г.Слуцк, дзе правялі шэсьце і мітынг, ускладлі кветкі ля памятных крыжоў і знакаў, якія былі ўсталяваныя тут у мінулыя гады, запалілі сьвечкі і зьнічы, маліліся, сьпявалі беларускія ваярскія гімны.

Мясцовыя жыхары паўсюдна віталі фронтаўцаў. Да іх далучаліся мясцовыя патрыёты.

Начальнік спэцыяльнай міліцыі Капыльскага райаддзелу УС маёр Астрэйка склаў пратакол на адказнага за акцыю Уладзімера Раманцова (які сп. Раманцоў не падпісаў), абяцаў прыняць рашучыя меры.

Стала вядома таксама, што ў Менску была падрыхтаваная цэлая група правакатараў з „аб’яднанай апазыцыі” і агентуры, каб сарваць мерапрыемства і падставіць фронтаўцаў пад суд. Для правакатараў быў нават заказаны аўтобус, але па невядомых прычынах аўтобус не ад’ехаў.

■ У Слуцку (упершыню за апошнія гады) напрыканцы лістапада краязнаўчы музэй не разгарнуў сваю сьціпную экспазыцыю, прысьвечаную гісторыі Слуцкага Збройнага Чыну. Супрацоўнікі музэю катэгарычна адмовіліся даваць тлумачэньні.

БЕЛАРУСЫ ПАД АКУПАЦЫЯЙ:

Кожнаму чалавеку знойдзеца што расказаць пра сваё жыцьцё, але далёка ня кожны лёс можа быць цікавым для мноства людзей, тым больш для цэлай нацыі.

Думка запісаць успаміны пра жыцьцёвы шлях спадара Міхаса Наўмовіча ўзьнікла тады, калі, размаўляючы зь ім, я даведлася пра ягоныя погляды і ягоны лёс. Я падумала: пра тое, як ламаліся людзкія жыцьці пад уплывам ваенных падзеяў і варварскай палітыкі савецкай Расеі, павінны даведвацца беларускія людзі, асабліва моладзь, якая шмат чаго ня ведае як зь гісторыі нашай Бацькаўшчыны ў цэлым, так і пра падзеі апошняй Сусьветнай вайны. Ня ведае, бо доўгі час нашу „гісторыю” пісалі прарасейскія камуністычныя ідыёлягі, пісалі няпраўду, перакручвалі, ганьбілі тое, чым павінны былі ганарыцца беларусы, паклёпнічалі і хлусілі, і ўсё для таго, каб зьнішчыць нашу народную памяць, каб ня стала нас, беларусаў, а былі б мы — нікім (мы як бы і ёсьць, але нас як бы й няма.)

Што ўразіла ў расповядзе спадара Наўмовіча, дык гэта ягоная адданасьць, вернасьць і любоў да нашай Беларусі. Амаль 50 год, ня маючы магчымасьці нават наведаць Беларусь і застаючыся далёка за яе межамі, ён не адыйшоў у думках ад сваёй Бацькаўшчыны, не „пераключыўся” на ўласны дабрабыт і на прыватнае жыцьцё, не асіміляваўся для іншай нацыі, а наадварот, разам зь іншымі слаўнымі сынамі Беларусі, шмат сілы аздаваў дзеля дабра сваёй Айчыны.

Спадар Міхась — чалавек вельмі добрай душы. Будучы далёка ад Беларусі, ён умее, аднак, правільна арыентавацца ў падзеях і ў ацэнках,

як правіла, не памыляецца. Чаму? Аказваецца, гэта проста і даступна кожнаму. Ён ведае самае галоўнае, што павінен ведаць і ўсвядоміць кожны беларус: хто ёсць прычынай нашай векавой бяды, адкуль яна ідзе на нас. Цьвёрда ўсвядомішы гэта, беларусы, як спадар Міхась Наўмовіч, перастануць „блытацца“ і памыляцца ў сваёй барацьбе за Волю Беларусі.

Толькі тады мы уздыхнем на поўныя грудзі, калі ўсе беларусы стануць шанаваць сваё, нашае беларускае, калі ўсе будуць ведаць, што трэба рабіць.

Галіна Палачаніна

* * *

Міхась Наўмовіч. Мае ўспаміны.

Дзяцінства.

Я нарадзіўся ў 1922 годзе на Наваградчыне, ў мястэчку Кашалева. Гэтая частка Беларусі тады была пад Польшчай. Сям'я складалася з чатырох чалавек: мама, бацька, мой брат і я. Пазней нарадзілася сястра.

Каля Кашалева кругом быў вялікі лес. Багатая магнатка (ня памятаю яе імя, звалі яе проста Ёдчыха) выразала свой лес і прадала, але зямлю аддала для Кашалева задарма (каля 400 гэктараў).

Каля лесу былі параскіданыя загоны (можа, два кілёметры на ўсход і на захад). Там адзін загон, там другі. Людзі ехалі з аднаго загоны на іншы, каб сеяць і сабраць ураджай. А калі Ёдчыха аддала зямлю, улады задумаліся, каб з гэтай зямлі дадатковай Ёдчыкі і з гэтай, што існавала, зрабіць вялікія дзялянкі-хутары. Мой бацька ўзяў на захадзе, каля шашы, што йшла з Наваградка ў Наваельню. За трыста мэтраў ад гэтай шашы ён выбраў дзялянку, 5 гактараў, і перанёс усе свае будынкі з Кашалева. Памятаю: хата стаяла пры дарозе, ззаду былі хлявы і іншыя прыбудовы.

Сям'я была сярэдняга дастатку. Трымалі дзве-тры каровы. Акрамя таго бацька быў бондарам, рабіў добрыя бочкі і прадаваў.

Першыя ўспаміны: матка мяне будзіла рана, я браў пугу і йшоў за каровамі. Бо там, у гэтым лесе, што сьпілавалі, было прасторы для ўсяе вёскі. Пастухі пасьвілі там кароў. А мы з карчоў, што там засталіся, рабілі барыкады, гулялі ў вайну: „адна барыкада“ ваявала з „другой барыкадай“.

Аднойчы я знайшоў пад кустом маленькага зайчыка, маленькага, як мой кулак. Ён хутка бег, хацеў уцячы. Я таксама хутка бегаў, і пад елачкай яго злавіў, прынёс дадому, зрабіў клетку і ў гэтай клетцы гадаваў. Мае бацькі на гэта нічога не гаварылі. Ён хутка падрос, было ўжо вялікае такое стварэнне. Я збіраў для яго шмат розных карэнняў, траву. А ён раптам памёр. Я вельмі плакаў, бо палюбіў гэтага зьвярка і не збіраўся яго забіваць. Хацеў, каб ён жыў са мной. Мне было сем, здаецца, гадоў, калі я зразумеў гэтую сымволіку: кожнае стварэнне шукае прасторы і волі.

Пасьля я занёс гэтага зайца за гумно і пахаваў.

Улада ў тых часы была польская. А вёскі кругом — беларускія. (Толькі там, за мястэчкам, пад гміну, каля сельсагаспадарчай школы, парабілі хутары палякі. Здаецца, Пінсудзкі даў польскім легіянерам тут крыху нашай зямлі. Яны абрабляць зямлю ня надта ўмелі. Ну, але неяк з гэтай зямлі жылі. У нас каля дому ў кожнай сялянскай сям'і быў садок.

Мой стрыечны брат, таксама Міхась Наўмовіч, быў пры Пінсудзім у найвышэйшай групе вайскоўцаў, якая ахоўвала Пінсудзкага. Там, у гэтай ахове, былі толькі беларусы, таму што здольныя, разьвітыя фізычна, добрыя, надзейныя салдаты. Як брат прыязджаў, я запамніў яго ў вайсковай форме, вайсковай шапцы, з шабляй.

Калі прышоў час ісьці ў школу, прыехала польская настаўніца. Дзеці

ўсе былі беларусы, а вучыцца яны адразу павінны былі па-польску. Вучыліся па-польску, а між сабой гаварылі па-беларуску. Так йшло маё першапачатковае навучаньне. А пасьля бацькі аддалі мяне вучыцца ў Наваградка.

У Наваградку пры станцыі палякі збудавалі новую драўляную двухпавярховую школу, і там я ўжо вучыўся аж да сёмага класу. Вучыўся таксама па-польску. У гэтых гадах палякі зачынілі беларускую гімназію. І многія прафэсары беларускай гімназіі перайшлі ў гэтую „паўшэхную“ школу. Геаграфію выкладаў у нас настаўнік Орса. Калі я вучыўся ў сёмым класе, аднаго разу я ўключыў электрычнае сьвятло, стаў на крэсла, і зламаў яго. Настаўнік паклікаў майго бацьку, каб заплаціў за крэсла. І тады ён сказаў бацьку: „Мусіце абавязкова паслаць вашага сына ў гімназію“. Бацька кажа: „Не магу, бо я матэрыяльна не ўтрымаю сына: дарага каштуе тая вучоба“. Але настаўнік вельмі настойваў. І бацька пагадзіўся, што ўсё зробіць, каб паслаць мяне ў гімназію.

І вось аднаго разу паклікаў мяне мой бацька і сказаў: „Гэты хутар у пяць гэктараў, што мы маем, я падзяляць ня буду. Гэта застанецца для твайго брата. А ты будзеш вучыцца.“ (Дарэчы, мой брат вялікай прагі да вучобы ня меў.)

Я скончыў сёмы клас. Прышлі канікулы.

Памятаю, пайшоў у Наваградка пехатой, каб здаваць агульныя уступныя экзамены ў гімназію. (Гэта каля Замковай гары ў Наваградку.) Здаў гэты экзамен (зразумела, па-польску). Вярнуўся дадому і пайшоў у поле да маткі. Яна мне кажа: „Я табе дала апошніх 10 злотых „ўпісных“ (былі ўпісныя 10 злотых), цяпер ня маем ні аднаго гроша“. А трэба было купіць спецыяльную форму (касьцюм з срэбнымі гузікамі, шапачку), заплаціць за памешканьне, дзе б я мог жыць, кніжкі купіць, заплаціць за школу.

Мы ўсё лета працавалі: кожны дзень зьбіралі ягады (паземкі, чарніцы, маліны), матка рабіла масла, сьмятану, сыр, зьбіралі яйкі і ўсё гэта што два-тры дні насілі прадаваць ў Наваельню, што за 12 кілёметраў ад нас. У Наваельню прыязджалі палякі з Варшавы, з Лодзі, з усіх цэнтраў Польшчы, каб адбыць добрыя канікулы. Бо там рэчачка, сосны, было прыгожа. Там на рынку мы ўсё й прадавалі.

Насілі пехатой ў руках і на сьпіне, стараліся, каб не скалыхнуць моцна гэтыя ягады, каб не пацерці. Калі вярталіся дадому, мой брат на дарозе спатыкаў нас і падвозіў на возе. Гэтак я, разам з бацькамі, зарабляў сабе на вучобу.

Грошы патрабаваліся былі не малыя. Гімназія была дзяржаўная, але мусілі плаціць. Усе плацілі, толькі плацілі па-рознаму. Палякі плацілі значна менш за беларусаў. Вельмі маленькая стаўка была для ўрадоўцаў. Яны плацілі за дзяцей вельмі мала, як і тыя, што працавалі ў паліцыі. А беларусам давалі стаўку поўную, 200 злотых на год (што раўнялася 100 дням працы работніка). У верасні трэба было заплаціць „уступныя“. Ад гэтага, ад зарабляння грошай на вучобу, пачалася мая сярэдняя адукацыя.

Пад восень бацька пачынаў рабіць бочкі. Ён рабіў іх з дубу, быў добры бондар. Пасьля складаў меншыя ў большыя на воз і на кані ехаў аж 40 кілёметраў у Карэлічы і прадаваў, бо там лясоў блізка не было, і бондараў не было. Бочкі добра куплялі. Так памаленьку бацька збіраў грошы на маё навучаньне.

Мінуў першы год гімназіі. Падчас канікулаў (гэта ўжо былі 37-ы, 38-ы гады), зноў зьбіралі ягады, матка рабіла сыр і ўсё астатняе. Мы працавалі проста, як валы (матка, бацька, дзеці), каб можна было заплаціць за вучобу. Гэтак было аж да прыходу савецкай арміі.

Я ўжо быў другі год у гэтай польскай гімназіі, як да нас у Наваградка прыехаў Забэйда-Суміцкі. Ён сьпяваў у вялікай гімнастычнай залі, сьпяваў выключна па-беларуску. Гэта мой вельмі прыемны ўспамін.

Голас Забэйда-Суміцкі меў такі цудоўны, і сьпяваў нашыя такія прыгожыя беларускія песні. Палякі слухалі таксама. Прапарцыйна да насельніцтва іх у Наваградку было мала. Але ў школе было больш палякаў, чым беларусаў, і габрэяў шмат было.

Беларускія сяляне не маглі вучыць сваіх дзяцей, бо для іх была зроблена вельмі дарагая вучоба, ня мелі чым плаціць. З Кашалева (мястэчка ў тысячу чалавек) толькі я адзін стаў вучнем у польскай гімназіі, хаця было шмат здольных беларускіх хлопцоў, якія хацелі і маглі б вучыцца, як і я.

Вось адзін прыклад, якая была розьніца ў магчымасьцях вучыцца. Была ў нас ў гімназіі прыгожая такая жыдовачка. Яе бацька служыў у легіёнах Пілсудскага, і таму ён на навучаньне дзяцей меў 50 адсоткаў зьніжкі. А паколькі ён быў яшчэ й урадовец, то была яшчэ большая зьніжка. Яе бацька, да таго ж, нашмат болей зарабляў за майго бацьку. А за дачку ў год плаціў толькі 13 злотых. Мой бацька плаціў 200 злотых. Гэтыя сацыяльныя разьбежкі былі проста балючыя.

Магчыма, гэтакі была тагачасная спэцыяльная польская палітыка, каб проста зь вэсак, з гушчы беларускага народу ў сярэднія і вышэйшыя школы — не пускаць. Была такая перашкода, і я гэта вельмі добра памятаю.

1939-ы год.

Гэты год мне добра запомніўся. Памятаю, як увосень я быў у полі на горцы (ля Кашалева). Унізе — лагчынка, далей яшчэ невялікія горкі на поўдзень. Раптам прыляцелі буслы. Іх было так шмат, больш, чым тысяча. Занялі цэлую горку, гэтыя бела-чорныя прыгажуні. Яны між сабой нібы гаварылі, гаварылі доўгі час, я слухаў іхную птушыную размову. Потым яны паднялася клінам: адна фармацыя, пасья другая, трэцяя, чацьвёртая... Я глядзеў, як быццам хацеў запомніць на ўсё жыцьцё гэты цудоўны абраз, наш беларускі абраз. І потым, на чужыне, я часта бачыў яго перад вачыма. Шмат зьведаў я краёў, але такога абраза іба ж можна знайсці дзе ў Эўропе ці ў Сьвеще?!

У 39-м годзе Польшчу з Усходу акупавалі саветы, а немцы раськідалі Польшчу з Захаду. Польская армія йшла на ўсход і амаль што ўся трапіла ў рукі саветаў. (У Катыві таксама ляжаць нашыя беларусы.) Я бачыў, як прыехалі да нас першыя сілы чырвонай арміі. Я выбег на дарогу (што каля дома), дзе ўжо стаялі рускія. Яны зьвярталіся да мяне па-расейску, але я ня мог ім адказаць, бо ня ведаў расейскай мовы і амаль нічога не разумееў, што яны да мяне гаварылі. Тут я адразу пераканаўся, што наша мова, беларуская, вельмі розная ад расейскай.

Скончылася польская — пачалася бальшавіцкая расейская акупацыя на нашай Заходняй Беларусі. Усё зьмянілася. Пры паляках у крамах, хоць і дарага, але ўсё было. Саветы ўсе крамы, якія былі (пераважна габрэйскія), пазачынялі, парабілі каапэратывы. У гэтых каапэратывах прадавалі соль, гарэлку, запалкі, а іншых прадуктаў амаль што не было. Дык калі прывозілі што-небудзь, утвараліся вялікія чэргі, чакалі ў гэтых чэргах часам цэлую ноч. Я аднаго разу стаяў у такой чэрге з 10-й гадзіны вечара і аж да сёмай раніцы. Чакаў, таптаў сьнег (было 10 градусаў ніжэй нуля), змарозіў вуха, каб купіць кіляграм цукру. А гарэлку можна было купляць, колькі хочаш. Соль таксама. Іншыя прадукты пазьнікалі.

Але савецкая акупацыя характарызувалася ня толькі гэтым. Людзі сёньня былі тут, назаўтра — ня ведама дзе. Многіх працавітых людзей назвалі „кулакамі”, і як скончыўся іхны лёс — вядома. Іх павезлі ў Сібір, шмат каго пастралілі над ракой Об. Пасья быў заліў вады, і ўсе трупы вымыла Об і панесла на поўнач. Тысячы забітых беларусаў. Тых беларусаў, што заставаліся яшчэ на сваёй зямлі жыць, саветы абкладвалі натуральнымі падаткамі.

Савецкая школа.

Савецка-расейскія акупанты з гімназіі польскай зрабілі расейскую дзесяцігодку, і ў 39- 40-м гадах я прадаўжаў там вучыцца, толькі ўжо на расейскай мове. Расейскай мовы я не любіў, і добра так і не навучыўся гэтай мовы.

Настаўнікі былі савецкія (толькі нямногія настаўнікі засталіся ранейшыя), але ўзровень навуковы стаў ніжэйшы. Калі вучань сканчаў польскую гімназію, гэта быў ужо чалавек сапраўды дарослы, які мог ужо крышку шырэй думаць, бо ведаў шмат рэчаў і мог пачаць самастойнае жыцьцё. А як прыйшлі савецкія настаўнікі, стала значна горай. Усюды была фальш, ідыятызм. Наслалі нам такіх выкладчыкаў, якія нас вучылі дактрыне, каб усе сталіся камуністы і баранілі вась гэтую „вялікую” ідэю, якую выдумалі Маркс, Ленін і іншыя дурні.

Ну былі, напрыклад, лекцыі па сталінскай канстытуцыі. Выклады даваў нам нейкі казахстанец, які быў заўсёды апрануты ў вайсковую ўніформу. Я памятаю, прыйшоў раз і пачаў гаварыць, што іхная такая вялікая сіла і такія яны маюць магчымасьці, што там, недалёка ад Паўночнага полюса, на Новай Зямлі, будуць садзіць агароды, яблыні, вінаград. А я на яго глядзеў і думаў: ну аб чым ён гаворыць? Такіх рэчаў гаварыць жа ня можна, калі чалавек сапраўды нармальны мае розум, бо каля полюса нічога ня будзе расьці. Ён злавіў мой крытычны позірк, паглядзеў на мяне і паставіў цяжкое пытаньне, зьвязанае з канстытуцыяй Сталіна. Я нічога не адказаў, бо ня ведаў, і ўсьміхнуўся так, як можа ўсьміхнуцца хлопец у 17 гадоў. За гэты ўсьмех ён палічыў мяне проста за ворага савецкага рэжыму. Увесь час, калі ён уваходзіў раз на тыдзень у наш клас, то заўсёды паказваў на мяне пальцам і ставіў цяжкое пытаньне. Я ўставаў, але нічога яму не адказваў: проста гэтая сталінская канстытуцыя ўжо залезла мне пад скуру. Глыбокая антыпатыя стварылася ў мяне да яго, і я ўжо нічога не адказваў. Для ўсіх настаўнікаў я быў даволі добры вучань, наша класная апякунка (яна выклалада матэматыку), мяне таксама любіла, бо я рабіў дэкарацыю школьнай насыценнай газэты (малюнкi, афармленьне). На кожнае бальшавіцкае сьвята ў класе рабілі насыценную „сьвятоточную” газэту. Я далучыўся да групы, якая малявала. Мы рабілі вялікія палотны (мэтры 2-3). Там былі і Ленін, і Сталін, і Кагановіч, і Варашылаў і іншыя „вялікія” людзі сацыялізму, якіх вывешвалі на будынку.

Аднаго разу, на дзень нараджэньне Сталіна, выпусьцілі такую газэту. Там быў партрэт Сталіна і нешта пра яго напісана. Адзін хлопец ножыкам выкалаў вочы Сталіну. Дык зачынілі школу на тры дні! Сталінская паліцыя шукала, дапытвала аднаго за другім вучняў гэтага класа, каб знайсці, хто гэта зрабіў, і пакараць. Мы ведалі, хто гэта, але ня выдалі хлопца. Затое добра адчулі, што такое савецкая сістэма.

Так праходзілі першыя два гады савецкай акупацыі. Пад канец навучальнага году настаўнік, які выкладаў сталінскую канстытуцыю, усё рабіў, каб забякаваць і не пусьціць мяне у вышэйшы клас. На пэдагагічнай радзе, калі падыйшло да галасаваньня, усе настаўнікі казалі пра мяне: „ён у мяне добры”, „і ў мяне”, „і ў мяне”... І ўсюды было добра, толькі ў гэтага настаўніка я ўжо быў у поўнай апазыцыі, бо не хацеў вучыцца сталінскай канстытуцыі. І калі б мне было больш гадоў, то вывезлі б у Сібір, ну але яшчэ адарваць ад бацькоў, магчыма, не сьпяшаліся. (Але пад канец іхнага савецкага панаваньня ў нас, у Кашалева, яны майго бацьку і ўсю сям’ю ўклалі ўжо ў лісту на Сібір, бо з бацькі зрабілі „кулака”. Ён меў толькі 5 гактараў зямлі, на якой працавалі з рана да ночы, сеялі крышку пшаніцы, крышку жыта, крышку грэчкі, гароху і іншае, каб пракарміць сям’ю і жывёлу. Але бацька паслаў сына ў польскую гімназію, значыць — кулакі. Як прыйшлі немцы, дык да майго бацькі завітаў адзін чалавек, што працаваў у сельсавеце і сказаў: „Маеце шчасьце, што немцы прыйшлі. Калі б саветы прабылі яшчэ тры тыдні, вы паехалі б у Сібір усёй сям’ёй.)

Пад канец савецкай акупацыі, я добра памятаю (бо нават ноччу часамі прачынаўся ад грукату), ішлі і йшлі, ноч і дзень, савецкія танкі на Запад: саветы абстаўлялі мяжу. І гэта трывала больш як два месяцы. Гэтая нямазаная тэхніка вельмі трывала, часамі вусеніца жалезная спадзе, жалеза там церлася і грукатала так, што калі танкі йшлі ў Наваградку, то ўжо 10 кілёмэтраў ніжэй, у Кашалева, было чуваць.

Пачатак нямецка-савецкай вайны

Немцы, перад тым, як напасьці на Савецкі Саюз, павялічылі колькасць штурмовых дывізіяў Вафэн-эс-эс (з 200 тысячаў салдатаў да

мільёну) і толькі тады заатакавалі Савецкі Саюз. Акрамя таго немцы вырашылі збудаваць казармы (кашары) ў Нямеччыне. Прышоўшы на Беларусь і Украіну, яны хацелі мабілізаваць беларускую, украінскую моладзь і стварыць беларускія і ўкраінскія дывізіі і стукнуць па расейцах усімі сіламі, каб тыя не апамяталіся. Але калі яны ўдарылі па Расеі гэтым мільёнам Вафэн-эс-эс, савецкая армія разляцелася ў пясок: нічагусенька не засталася. І немцы не захацелі ўжо далучыць да іхнай перамогі беларусаў ды ўкраінцаў. (Гэтую інфармацыю я пачуў з вуснаў Старшыні Рады БНР Міколы Абрамчыка, якую ён сам даведаўся ад дасведчаных асобаў, як быў у Бэрліне.)

Калі б саветы мелі толькі свае магчымасці, яны б не абараніліся, бо да вайны былі горш падрыхтаваныя. Пазьней амэрыканцы далі вялікую помач саветам. З амэрыканскіх партоў кожны дзень выходзіла 30 вадаплаваў, напоўненых зброяй, рознымі машынамі, харчаваньнем, выбуховымі матэрыяламі і інш... Амэрыканцы далі саветам ўсё неабходнае. Адным днём вышла 30 вадаплаваў, а ў Мурманск-Архангельск прыплыло толькі восем. 22 вадаплавы немцы ўтапілі. А на кожным вадаплаве было якіх 150 хлапцоў абслугі, сярод якой былі і палякі, і беларусы, і ўкраінцы, чэхі і іншыя. Іх зьбіралі амэрыканцы (на гэтыя вадаплавы) і добра плацілі.

Належнай абароны амэрыканскіх вадаплаваў не было, і далёка ня ўсе яны даплывалі да месца. Так што амэрыканцы панеслі вялікія ахвяры. Аб гэтым у былым Савецкім Саюзе нават і не казалі. Зрэшты, ва ўсіх кніжках, дзе нашыя мастакі малявалі ваенныя абразы пабітых немцаў, там усюды савецкія ваенныя на амэрыканскіх „джыпах”. Амэрыканцы прывезлі ў Савецкі Саюз 750 тысячаў вялікіх вайсковых машынаў. Гэта было апублікавана падчас сьвяткаваньня юбілею высядкі ў Нармандыі. Амэрыканцы мелі бязлічную колькасць тэхнікі, і іхная дапамога Савецкаму Саюзу была велічэзная. Амэрыканцы выраблялі зброю, танкі, „джыпы”, вялікія машыны і закідвалі саветам. Пасьля я бачыў іхную амэрыканскую тэхніку і ў Італіі. Саветы пра гэта хутка забыліся і гаварыць не хацелі, а ўсю перамогу прыпісвалі толькі сабе. Гэта бессаромныя паводзіны, бо без амэрыканцаў саветы ніколі б не перамаглі. Яны спрабавалі гаварыць, што заплацяць за гэтую дапамогу — больш як 10 мільярдаў даляраў. Але заплацілі толькі два мільёны. (Маўляў, быццам бы нешта заплацілі.)

Як выбухнула вайна, некалькі дзён было спакойна. А пасьля мы ўжо бачылі, як гэтыя савецкія танкі, цяжкія машыны, амбуляцы вярталіся назад. Яны ехалі, пакуль быў бэнзын, а пасьля саветы ўсё кінулі на дарозе і ўцякалі бязладна. (Як прыйшлі немцы, дык ўсю гэтую савецкую тэхніку раськінулі ўбок, каб маглі праехаць нямецкія вайсковыя сілы.)

Савецкія жаўнеры, што ня мелі, на чым ехаць, мусілі йсці праз поле на ўскод пешшу. Я іх бачыў. Гэта быў быццам мурашнік. Яны пакідалі ўсю сваю зброю, ішлі без нічога. Затрымліваліся перад нашым домам. Мама выносіла малака, хлеб, усё, што мела.

Так уцякала ад немцаў „вялікая” чырвоная армія. Я гэта ўсё назіраў.

Некаторыя савецкія жаўнеры засталіся на вёсцы як работнікі. Іх немцы спачатку не чапалі, але іх зачэпіла ўжо савецкая партызанка, якую потым арганізавалі ззаду, за фронтам, як ужо немцы прайшлі.

У савецкай партызанцы было больш бальшавіцкіх бандытаў, чым партызанаў. Вось тут бяда. Гэтых жаўнераў партызаны забіралі. Было шмат няшчасьцяў, бо тыя партызаны змушалі і беларускіх хлапцоў, каб ішлі зь імі. Я ведаў двох, да якіх у дом (у нас, у Кашалева) прыйшлі партызаны. Хлопцы не захацелі пайсці зь імі, бо тыя Беларусь не баранілі, і савецкія партызаны іх застрэлілі ў доме.

(Партызанка была бандыцкай, дарэчы, ня толькі у нас, на Беларусі, але й шмат дзе, нават у Францыі былі камуністычныя партызаны, якія прыходзілі і шукалі людзей багатых, што ня верылі ў камунізм, і іх стралялі. У Францыі каля Лімож больш як дзьве тысячы чалавек пастрэлялі. Адзін гісторык французкі так піша пра французскую партызанку падчас нямецкай акупацыі; я чытаў. Так што ў Францыі поўна было камуністаў. Пасьля вайны за іх галасавалі ў Францыі больш як 30 адсоткаў. Бо саветы тады вялі вялікую прапаганду, што створаць

„новы сьвет”, новыя ўмовы жыцця для ўсіх людзей, і ўсе будуць шчаслівыя. Цяпер увесь сьвет пераканаўся, які гэта ёсьць абсурд.)

Я любіў маляваць, і вучыўся ў прафэсара па малонку Рамашкевіча, які браў мяне ў свае вандроўкі па ваколіцах. Калісь знайшлі ў лесе партызанскае нейкае гняздо з кубламі шынкі, сала ў нейкіх пасудзінах. Чаму яны пакінулі ў лесе пад дрэвамі гэтыя ўсе прысмакі, ня ведаю. Але калі мы гэта ўбачылі, дык у нас не было думкі, напрыклад, каб пачаставацца. Мы адразу, імгненна пабеглі праз лес, каб нас ня ўбачылі. Беглі вельмі хутка і доўга, бо ведалі, што ёсьць небяспека. Калі б нас дагнали партызаны, то расстралялі б (за тое, што іхняя схованка „расакрэчана”).

У 41-м я меўся пайсці ўжо ў вышэйшую клясу дзесьцігодкі, але прыйшлі немцы.

Я быў вельмі спалоханы, калі убачыў нямецкія танкі. Уверсе на танку нямецкія жаўнеры ў чорным глядзелі ў біноклі. Танкі ехалі па дарозе, што ля дому маіх бацькоў. Я схаваўся за будынак і глядзеў са страхам. Але гэтыя танкі ішлі так ціхенька, што быццам бы самаходы. Не параўнаць з трэскам і грукатам савецкіх.

Немцы пачалі ўводзіць сваю адміністрацыю.

Летам я працаваў у Наваградку ў млыне вагамайстарам. Людзі прывозілі малоць збожжа, а я ставіў на вагу, пасьля адбіраў 10 адсоткаў (у кошт аплаты). Былі квітки (ў якіх была пазначаная колькасць кіляграмаў на абмалот). Але людзі прывозілі малоць збожжа ў два-тры разы болей, чым было напісана ў квітках. Плакалі, казалі: „З гэтага я ж не пракармлю маю сям’ю, маю жывёлу, зрабеце мукі болей”. Прывозілі масла, сала, шынку, самагонку на падзяку.

Побач з млыном стаяла машына (піларам), якая расплоўвала лес на дошкі. Гэтая машына таксама круціла жорны ў млыне.

У Наваградку да вайны на 12 тысячаў насельніцтва было амаль 6 тысячаў габрэяў. У школе іх было таксама каля паловы. Як прыйшлі немцы, то некаторых маіх сяброў габрэяў пастрэлялі. Габрэяў расстрэльвалі і з аднаго боку Наваградка, і з другога. Беларусы ж габрэяў баранілі і перахоўвалі. Канфлікту паміж беларусамі і габрэямі не было.

Шмат габрэяў немцы загналі ў гета, якое было на поўначы Наваградка.

У тартаку пад канвоем працавала іх шмат (больш за сотню). Яны рабілі ўсю працу ля гэтай машыны, што пілавала дошкі.

Часта яны прыходзілі галодныя і прасілі паесці, і я ім даваў масла, сала, дзяліўся сваім заробкам з гэтымі няшчаснымі людзьмі з гета. Я ім даваў, што мог. (Потым, дарэчы, усе габрэі з гэтага гета ўцяклі ў лес. І тут беларусы дапамаглі ім, хто вопраткай, хто ядой.)

Неяк да мяне на млын прыйшоў адзін інспэктар (гэта было на прадвесні). Ён спаткаў быў аднаго чалавека, які вёз на санях, можа, трыста кіляграмаў мукі і праверыў. Пасьля прыйшоў у млын. „Дайце квітку”, — кажа. Я даў. Дык там было толькі палавіна адзначана (150 кіляграмаў). Ён мне кажа: „Калі немец прыдзе і сканстатуе, што ты робіш больш, чым у квітках напісана, выведзе за млын і цябе застрэліць.” Працаваць далей там было цяжка.

Беларуская школа

Быў у Наваградку гэбітс-камісар, немец, разумны чалавек, любіў малярства, любіў моладзь нашу беларускую, любіў беларусаў. Бо пра немцаў усіх таксама ня можна сказаць, што былі бандытамі, гэта ня праўда. І вось ён дазволіў адчыніць у Наваградку нашу беларускую школу. У ёй былі курсы для будучых настаўнікаў, якія меліся потым працаваць на вёсках і вучыць дзяцей беларускай мове, і матуральная школа, якая давала атэстат сталасці. Нашыя беларускія прафэсары, што былі ў польскай „паўшэхнай” школе (там былі Скрабец, Орса, ягоная жонка, Чытырка, Валынчык, пасьля прыйшоў Рамашкевіч) знайшліся ўсе ў гэтай школе беларускай. Былі тут за настаўнікаў і некаторыя палякі.

Гэтую школу раней збудаваў беларусы, калі яшчэ палякі не зачынілі гімназіі. Беларусы хадзілі па ўсіх вёсках, збіралі адзін злот, два злоты, каб збудаваць гэтую беларускую школу. Людзі самі будавалі беларускую

гімназію, бо хацелі яе мець. Гэткім чынам вялікі дом збудавалі, толькі крыху ня скончылі. Цяпер яе дабудавалі ўсе разам. Мы, дзеці, таксама працавалі. Калі мы йшлі на працу з рыдлёўкамі, то па дарозе сьпявалі беларускія песьні. Людзі адчынялі вокны, глядзелі, прыветна ўсьміхаліся.

І вось там, у беларускай школе, стварылі курсы для будучых настаўнікаў. Усе прадметы, вядома, былі на беларускай мове, усё было беларускае. Бракавала толькі кніжак. Усе нашыя прафэсары з былой польскай гімназіі (фактычна, беларускай, толькі пад польскім рэжымам) гаварылі і выкладалі па-беларуску.

У суботу мы зьбіраліся, рабілі розныя артыстычныя імпрэзы ў школе. Цудоўная была там атмасфэра, беларуская. А гэта ж была нямецкая акупацыя. Мы ні за палякамі, ні за савецкім часам такіх добрых умоваў школьніцтва ня мелі, як за немцамі.

Там, у Наваградку, за перакладчыка пры гэбітс-камісары быў Барыс Рагуля (ён старэйшы крыху за мяне). Рагуля шмат зрабіў добрага для беларушчыны, пэўным чынам уплываў на гэбітс-камісара.

Пры школе быў таксама матуральны курс. У красавіку 1944 года я здаў „матуру” і мне далі матуральны дыплём (атэстат сталасьці). Адна старонка ў ім была на беларускай мове, а другая — на нямецкай. (На ёй быў нямецкі арол са свастыкай, што мне пазьней у Францыі перашкаджала пайсьці на ўнівэрсітэт, але пасья гэты дыплём мне прызналі, і гэта дало магчымасьць вучыцца ў вышэйшай школе ў Парыжы.) Гэты дакумант матуральнай сталасьці быў адзіным дакумантам, які я змог уратаваць і прынёс зь Беларусі аж у Францыю, блукаючы па дарогах вайны.

Мой шлях у Другой Сусьветнай

Гэты шлях нам дыктавалі немцы. Я, фактычна, нічога не выбіраў. Пасья атрыманьня дакуманту сталасьці нас, каля 270 хлапоў з усёй Заходняй Беларусі, мабілізавалі. Гэта не была мабілізацыя ў нямецкую армію, гэта была мабілізацыя ў Беларускаю армію (“Краёвую абарону”), якую будаваў прэзыдэнт Р. Астроўскі. Ён дамовіўся зь немцамі, каб стварыць Краёвую абарону і бараніцца ад савецкіх войскаў, якія вярталіся з Усходу на Беларусь. У Краёвую абарону патрэбныя былі афіцэры. І нас, якія атрымалі атэстаты сталасьці, вырашылі вывучыць на афіцэраў для беларускай арміі. Нам далі вайсковую форму і плянавалі павезьці ў Менск у беларускую афіцэрскую школу. Спачатку нас павезьці ў Наваельню. Бацькі мае ехалі са мной. Там я й разьвітаўся зь маімі бацькам і маткай, якія моцна плакалі. (Аказалася, што з бацькам я разьвітаўся назаўсёды. Матка пазьней прыязджала да мяне у Францыю.) Бацькі нам далі ў дарогу кілбасаў, сала (баяліся, што ня будзе чаго есьці). Адтуль вялікі цягнік павёз нас ў Менск.

Мы апынуліся ў Менску. Але пачалося адступленьне. Я не зьбіраўся ўцякаць ад немцаў да саветаў, але я ўжо шукаў, дзе ўцяку ад немцаў. (Бо напачатку гэта было немагчыма.)

Зь Менску нас павезьці ў Вільню. У Вільні мы прабылі два дні. Нашыя сумачкі зь ядой (яшчэ ў Менску) немцы загадалі скласьці ў кучу, аблілі бэнзынам і спалілі.

Саветы ўжо вярталіся. Былі частыя бамбэжкі. На плятформах стаялі скалечаныя нямецкія танкі, якія напраўлялі ў Нямецчыну. Немцы адступалі.

А 10-й гадзіне вечара мы былі ўжо ў вагонах, каб ехаць на Захад. І тут пачалася савецкая бамбэжка. Кругом са сьвістам падалі бомбы, паветра нас проста апальвала. На станцыі было сапраўднае пекла.

Спачатку мы з Аляксандрам Кляйновым схаваліся пад вагонам, а як бомбы ўжо не сьвісьцелі, мы беглі далей. Так перабегамі мы прыбеглі пад вялікі адкос. Калі зноў сьвісьцелі бомбы, мы падалі ў раўчок, у канаву. Потым беглі далей. Бамбэжка трывала больш за гадзіну.

На шчасьце, бомбы нас не зачпілі. Калі мы вярнуліся на станцыю пасья бамбэжкі, убачылі страшную карціну. Паламанья загнутыя ўгару рэйкі на некалькі мэтраў. Некаторыя нашы беларусы, якія ня здолелі ўцячы, ляжалі забітыя пад вагонамі, некаторыя напалавіну спаленыя.

Жудасна гэта было бачыць. Мы зьбіралі іхныя трупы. Пад адным вагонам ляжаў забіты наш беларускі лекар Петраш.

Плакаць мы не маглі, знаходзіліся ў нейкім шоку: абраз быў вельмі цяжкі. У адзін вагон з коньмі трапіла бомба.., сапраўднае пекла. Некаторыя вагоны гарэлі. Мы расьцягвалі гарэўшыя вагоны, каб уратаваць тых, што ўцалелі. Трэба было ўсё паправіць, і цэлы дзень мы працавалі, каб выехаць са станцыі. Пад канец дня мы выехалі. Нас ужо было шмат менш, чалавек 170.

Як мы ад’ехалі 10 кілёмэтраў ад станцыі, другі раз прыляцелі бамбавікі, і зноў пачалося пекла, але нас там ужо не было. Цягнік наш стаяў, мы ляжалі ў полі, у жыцце. Калі бамбэжка скончылася, мы зноў паехалі на захад. Мы ехалі праз Польшчу. Пад Варшавай нам далі сіне-зялёныя мундзіры вэрмахта з арламі, шапачкі, свэтры цёплыя.

Цяпер мы мусілі ўжо йсьці пешшу. З намі быў хлапец польскага паходжаньня. Ён рашыў схавацца, каб зьбегчы, і схаваўся ў нейкім гумне. Яго немцы шукалі доўгі час і знайшлі, завялі за гумно і застрэлілі.

Нас вывелі на дарогу, і мы з-пад Варшавы пехатой пайшлі на Ўсходнія Прусы.

Гэта быў канец жніўня, ісьці было цяжка, бо стаяла гарачыня. Мы неслі стрэльбы, каскі і вайсковыя торбы. У гэтую торбу я зашыў (бо нас правяралі) цывільныя порткі, якія я знайшоў у Вільні пад вагонам. Яны пазьней мне вельмі прыдаліся.

Кожны дзень мы рабілі 35-40 кілёмэтраў. У адной вёсцы на Ўсходніх Прусах мы прыпыніліся. Туды прыехаў палкоўнік Вафэн-эс-эс (обэрштурмбанфюрэр, прозьвішча ня ведаю). Нас пастроілі і ён нам паведаміў, што мы будзем далучаныя да 30-й дывізіі Вафэн -эс-эс фон Зіклінга (які быў зяцем Гімлера, міністра Гэстапа). Ён рашыў сабраць з усёй Эўропы шмат хлапоў (і украінцаў, і беларусаў, і палякаў, і чэхаў і іншых), зь якіх хацеў стварыць гэтую штурмовую дывізію.

Потым было невялікае вучэньне, мы праходзілі перад гэтым палкоўнікам Вафэн-эс-эс, які сядзеў на кульбіце. Мы былі вельмі ўзрушаныя, адчувалі сябе вельмі нешчаслівымі. Потым мы зь маім сябрам Гэнрыкам Сянкевічам зь Нясьвіжа пайшлі ў агарод, ляглі пад яблыняй і плакалі. Я сказаў Гэнрыку: „Я супраць амэрыканцаў ісьці біцца ў такіх дывізіях штурмовых ня буду. Я знайду магчымасьць, момант і мейсца і ўцяку. Я ўжо цяпер ёсьць дэзэртэрам у маёй галаве.” Ён сказаў: „Я зраблю гэтакаса”.

Нас павезьці цягніком праз Познань, праз поўдзень Нямецчыны аж у Францыю, у Бэзансон. Адтуль ішлі пехатой два дні ў нейкія кашары. Французы глядзелі на нас, выгарашчыўшы вочы (бо форма была вайсковых нямецкіх дывізіяў — вэрмахта). Кругом паўсюдна лясы. Трэба было быць асьцярожнымі, каб францускаія партызаны не заатакавалі нас, таму ў нашым абозе была варта. Аднаго разу і я стаяў у варце. Мяне паклікаў немец, стукнуў мяне сваім ботам: „Уставай!”

Прывезьці нас у тых кашары. А перад намі тут былі украінцы, і яны ўзбунтаваліся супраць немцаў. Таму немцы ўжо пачалі баяцца, што беларусы таксама тое зробіць. 10 патронаў, што далі нам для нашых стрэльбаў, загадалі аддаць. Мы ўперліся: „Не, мы будзем трымаць”. Ніхто аддаваць не хацеў. Таму яны на нас ужо вельмі востра сталі глядзець.

Пераначавалі мы адну ноч у кашарах, а назаўтра — адступленьне ў Альзацыю, у Нямецчыну, назад. (Бо на поўдні — амэрыканская армія, да якой далучылася некаторая частка францускай арміі ў даліне Роон. Так што трэба было ўцякаць.) Як бачым, уцякалі адусюль: зь Менску, пасья з Прусаў Усходніх, цяпер з Францыі на поўдзень Нямецчыны. Вось падчас гэтага адступленьня ўжо назаўтра нас падлічылі: чатырох бракавала. Немцы насцьцярожыліся яшчэ болей. Мы бачылі, што зараз уцячы ў лес немагчыма.

Мы йшлі пехатой па дарозе, расьцягнуліся. Але ззаду йшло трох немцаў зь лёгкімі кулямётамі. Збоку езьдзіў адзін на ровары, наглядаў, а сьпераду йшоў таксама наглядальнік, які веў нас.

Дамовіўшыся са сваімі сябрамі аб пляне дзеяньняў, я выбраўся ўперад. На закруце дарогі я сказаў: „Бывайце, хлапцы, я пайшоў у лес”. Адразу

лёг пры беразе і гляджу на дарогу. Чакаў Сьцьвэстара Будкевіча (мой сябра школьны з Наваградка) і Гэнрыка Сянкевіча з Нясьвіжу (зь якім я дамовіўся яшчэ ва Ўсходніх Прусах). Яны йшлі разам ззаду. Я падаў ім знак і ўжо чакаў іх у лесе.

Тут я ўпаў на калені перад дубам і памаліўся, дзякаваў Богу, што даў мне сілы вырвацца з пекла.

Мы абняліся, абрэзалі ўсе нямецкія арлы на ўніформе і закапалі. Кажам: „Цяпер мы вольныя”. Я выпягнуў порткі, якія былі ў мяне прыхаваныя; у Будкевіча быў цывільны свэтар. Я апрануўся ў цывільнае і пайшоў у вёску. Яна называлася Антэ. Французкай мове я вучыўся ў польскай гімназіі, крышку ведаў. Спатыкаю француза, пытаюся, ці няма немцаў у гэтай вёсцы. Ён адказаў, што няма. „А ці ёсьць, хто гаворыць нямецкай мовай?” — спытаў яшчэ. Той паказаў на дом швайцарца, які стаяў недалёка. Я пайшоў, а француз доўгі час глядзеў на мяне: я меў акцэнт, але быў у цывільным, і ён ня мог зразумець, хто я.

Швайцарцу я сказаў, што я дзээртыр. Той ня верыў. Але ў мяне былі прыхаваныя рэшткі нямецкай формы. Тады ён сказаў: „Пачакай”. І пайшоў. Ягоная жонка мяне пакарміла, гаварыла пра сваіх чатырох сыноў, якія былі ў французкай арміі і зараз недзе ў нямецкім палоне. Потым вярнуўся гаспадар з трыма невядомымі. „Можа, гэта французы, якія супрацоўнічаюць зь немцамі?” — спалохана падумаў я. Але гэта была французкая нацыяналістычная партызанка F.F.I. Яны якраз былі каля гэтай вёскі. І гэта было шчасьце. Кіраўнік гэтай французкай партызанкі гаварыў нямецкай мовай. Я пайшоў шукаць Гэнрыка і Сьцьвэстра. Спаткаў іх на дарозе. Тыя заладавалі свае стрэльбы (па дзесяць патронаў у нас жа засталася) і йшлі мяне шукаць. Гэнрык нямецкай мовай гаварыў лепей, мы добра паразумеліся з партызанамі.

Нас пасадзілі за стол. Была бульба, кіслае малако, грышы печанья. Раптам адчыняюцца дзьверы: „А гэтага ведаеце?” — пытаюць. На парозе стаяў Павал Асіповіч, які зьбег сам, схававшыся ў нейкую горбу сена і перачакаў. Француз яго знайшоў. А ён французкай мовы ня ведаў. Яго прывялі дадому, дзе былі мы ўтрох.

Нас завялі ў гняздо партызанаў. Там было, можа, хлапцоў трыццаць з рознымі стрэльбамі. Яны рыхтаваліся заатакаваць немцаў.

Нас трымаць яны не маглі, бо ніхто не гаварыў па-французку, толькі я трошкі мог. Таму яны нас пасадзілі ў аўтамабіль і прывезьлі аж пад швайцарскую мяжу. Там бурмістр маленькай вёскі сабраў тых, хто хацеў узяць аднаго бясплатнага работніка. Нас было чатырох. Гэнрык трапіў у сям’ю, дзе не было дзяцей, яму было вельмі добра: старыя гаспадары яго палюбілі. Я трапіў да двох халасьякоў (адзін быў кульгавы, другі ўвесь час піў віно), а Сьцьвэстар дастаўся у сям’ю француза і палячкі (у іх было васьмёра дзяцей), Павал Асіповіч — у сям’ю француза і ўкраінкі (з трыма дзецьмі). Але нам было сказана: калі зьявіцца немцы — уцякайце ў лес.

Мы зьбіралі яблыкі, рабілі сок, капалі бульбу ў полі. Так — аж да канца 44-га.

У нядзелю мы йшлі ў касцёл. Слухалі імшу, глядзелі на цырымонію, на прыгожых дзяўчат у прыгожых капелюшах, пасья ішлі да Гэнрыка. Гаспадыня нас частавала пячэньнем, малаком. Потым мы хадзілі ў лес і сьпявалі беларускія песні.

У канцы 44-га жандармэрыя нам паведаміла, што мы ёсьць вольныя, але каб ішлі ў Бэзансон.

Мы прыехалі ў Бэзансон. Тут былі хлапцы 16-ці розных нацыянальнасьцяў з розных куткоў Эўропы. Вакол нас там круціліся саветчыкі, якія нас агітавалі, каб мы вярнуліся праз Адэсу ў Савецкі Саюз.

Ніводзін з нас не хацеў вяртацца ў Савецкі Саюз. Мы ведалі, што вярнуўшыся, нас бы ўкінулі ў чырвоную армію і паслалі б на фронт на першую лінію, каб загібць. А калі б нават засталіся жывымі на фронце, то ўсіх, якія былі ў афіцэрскай школе ў Менску, саветы павывозілі ў Сібір. Кожны там адцяпеў 10 гадоў. Нават іншых жаўнераў высылялі ў Сібір, каб іх адарваць ад людзей, бо маглі б расказаць, што яны бачылі ў Нямецчыне, у іншых заходніх краінах. У НКВД гэтага баяліся.

Два гады пад саветамі і гэтую жудасную расейскую акупацыю мы добра адчулі на сваёй скуры. Крышку ведалі і пра лягеры для „ворагаў

народу”, пра страшны сталінскі рэжым. Колькі людзей згінула ў Сібіры, колькі пастралілі.

Біцца за саветы? Гэта абсурд. Мы нават думаць пра гэта не хацелі.

Але ў нас было яшчэ два выйсьці. Адно — французкія легіянеры. Там быў збор з усяе Эўропы. Шмат упісвалася туды і тых, хто нечага нарабіў (ці забіў, ці пакараў). Але адзін паляк нам сказаў, што калі мы туды запішымся, будзе два тыдні падрыхтоўкі — і на фронт. Знаёмы хлопец, які крышку ведаў сітуацыю, сказаў нам: „Не рабеце гэтага, бо калі падпішыцеся, цяжка вам будзе.” (Як скончылася вайна, гэтых легіянераў высылялі ў Індакітай. Многія там загінулі.)

Ну за каго нам было там біцца? Я ня бачыў, за каго я буду ваяваць ў французкай арміі, каго буду бараніць далёка ад радзімы. Я мог бы бараніць Беларусь ад саветаў, бараніць маіх бацькоў, маю зямлю, каб быў у Краёвай абароне, каб яна сапраўды сарганізавалася. Я тады біўся б. А тут? Не!

Трэці выбар (як народжаным ў Заходняй Беларусі) — польскі корпус Андэрса, які быў у Італіі. Гэты корпус стварылі ў Сібіры. Калі ў 39-м годзе прыйшлі саветы, яны ўсіх беларусаў, што працавалі ў палякаў, вывозілі ў Сібір (і палякаў таксама). Дык вось да Сталіна прыехаў польскі генэрал Сікорскі і прапанаваў Сталіну стварыць армію з гэтых людзей, вывезеных у Сібір. Сталін пагадзіўся і стварыў гэты корпус Андэрса. У гэтым корпусе Андэрса знаходзілася 40 адсоткаў беларусаў. (Ужо бітва пад Монтэ-Касіна адбылася ў 44-м годзе, але на поўначы Італіі яшчэ трывалі баі зь немцамі.)

Спачатку мы адмовіліся. Але падумаўшы, зразумелі, што, фактычна, у нас ёсьць толькі гэтае адзінае выйсьце, і пагадзіліся.

Мае сябры неўзабаве паехалі да Андэрса ў Італію, а я захварэў і лячыўся ў шпіталі. Там я пазнаёміўся з прыгожай дзяўчынай Паўлінкай італьянскага паходжання і закахаўся. Вайна ўжо скончылася, і ехаць у Італію мне зусім не хацелася. Але лёс разлучыў мяне з гэтым маім каханьнем. Як я ні стараўся застацца, нічога не ўдалося.

У чэрвені 45-га году на вадаплаве нас адправілі ў Італію. У Міжземным моры было шмат мінаў. Мы мелі апаскі з коркамі на выпадак, калі б наш вадаплаў ускочыў на міну і прыйшлося б ратавацца. На працягу ўсёй нашай дарогі ў Італію за намі плыла цэлая чарада дэльфінаў.

Мы прыехалі ў вайсковы порт Таранта на поўдні Італіі (пад абцасам). Потым нас павезьлі ў Сан-Базілію. Там я сустрэў Венюся Кляйнова, зь якім мы разлучыліся ў Вільні. Ён быў моцна паранены ў Вільні пад бамбэжкай, яго завезьлі ў Нямецчыну і там лячылі. Потым яго ўкінулі ў нямецкую армію, ён трапіў у палон і пасья ўжо апынуўся ў другім корпусе Андэрса ў групе афіцэраў. (Я быў радавы.)

Усе, хто прыехалі ў Італію, атрымалі катэгорыю „D”. Гэта тыя, што ня йшлі на фронт. Можна было працаваць у абозе, у санітарнай групе і г.д.

Так за ўсю вайну я не зрабіў ніводнага стрэлу. Я ведаю, што нікога не параніў, нікога не забіў. І гэта мне дае такую маральную сілу, што граху на мне няма.

Пасьля вайны. Італія.

Мяне заангажавалі працаваць у палявы суд сёмай дывізіі Андэрса ў Сан-Базілію. Там быў маёр Майнгард, які потым зацікавіўся мной, шмат дапамог мне.

Суд працаваў на польскай мове. Было чатырох суддзёў. Я рэгістраваў дакуманты з жандармэрыі для суда. Адначасна я займаўся спортам. (Я кідаў ядро 7 кіляграмаў, шмат ня кідаў, на 11 мэтраў). Італьянцы добра бегалі, добра скакалі, а зь ядром там нікога не было. Дык я выйграў на спаборніцтвах.

Аднаго разу ў Анконе аб’явілі конкурс на паштовыя маркі. Я намаляваў і адаслаў чатыры праекты марак, прысьвечаных змаганьню супраць немцаў пад Монтэ-Касіно. Мне далі чацьвёртую ўзнагароду. Майнгард, што кіраваў судом, зацікавіўся гэтым. Яго пасья перавялі ў Анкону.

Нашу сёмую дывізію перакінулі ў Англію на дэмабілізацыю, бо корпус Андэрса быў у складзе восьмай ангельскай арміі А. Маршала.

Там, у Анконе, быў якраз Майнгард пры Андэрссе. Ён мне зрабіў паперы, каб я прыехаў у Парыж.

У Парыжы.

У Парыжы мяне прыняў знаёмы скульптар Вэнглеўскі (паляк з Пазнаня). Мы з ім пайшлі да прафэсара Мастацкай акадэміі Парыжу скульптара Гомон. Ён паглядзеў некалькі маіх малюнкаў і запісаў мяне ў Мастацкую акадэмію. (А я яшчэ лічыўся ў войску ў Італіі, толькі прыехаў на адзін месяц у Францыю. Фармальна мне трэба было спачатку паехаць у Англію і дэмабілізавацца.) З гэтымі паперамі пра навучаньне ў Акадэміі я вярнуўся ў Італію і прасіў Майнгарда дапамагчы выехаць беспасрэдна з Італіі ў Францыю. Але той, хто кіраваў гэтымі выездамі, быў супраць, бо ў Францыі ў мяне нікога са сваякоў не было. Але Майнгарду ўдалося мне дапамагчы, і ў 1947 годзе я апынуўся ў Францыі, у Кале. Там мяне дэмабілізавалі і я паехаў вучыцца ў Парыж.

М. Наўмовіч у Італіі. 1946 г.

У Мастацкай Акадэміі я вучыўся пяць гадоў, атрымаў 9 узнагародаў Мастацкай акадэміі.

У Парыжы я адразу далучыўся да беларусаў, якія там былі. У Міколы Абрамчыка збіралася шмат асобаў, якія прыехалі з Нямеччыны і з іншых месцаў. Некаторыя з іх былі ў войску, некаторыя — вывезеныя ў Нямеччыну. Гэтыя людзі пазбіраліся ў Францыі. (Потым большасць паехала ў Амэрыку, ў Канаду, Аўстралію, Новую Зэландыю.)

Янка Філістовіч

Зь Янкам Філістовічам, палымным удзельнікам Беларускага Нацыянальна-Вызвольнага Руху, я запазнаўся ў Парыжы ў 1947 годзе. Я ня меў дзе жыць, і ён прапанаваў мне жыць у яго. (Пазьней я знайшоў кватэру.)

На поўдні Парыжу быў інтэрнат для моладзі Ўсходняй Эўропы (румынцы, украінцы, палякі). Праз некаторы час мы зноў пасяліліся разам: Філістовіч, я і Мар'ян Каранеўскі (пазьней паехаў у Новую Зэландыю). Мы атрымалі невялікую стыпэндыю з Ватыкану, якую для

нас дастаў айцец Гарошка (ён прыехаў пазьней у Парыж). Філістовіч вучыўся на факультэце гісторыі, я ў Акадэміі Мастацтва на аддзяленьні скульптуры (а пазьней яшчэ і ў Нацыянальнай школе фізіятэрапіі, бо някеспка ведаў анатомію, меў схільнасці і да медыцыны. Гэта была сярэдняя спецыяльная траўматалягічная медалукацыя. Вучыўся два гады, атрымаў дыплём і пазьней выкладаў там марфалогію чалавека.)

Філістовіч тады запрапанаваў стварыць арганізацыю беларускай моладзі. У 1948 годзе ён залажыў „Беларускую Незалежніцкую Арганізацыю Моладзі”. Таксама ён запрапанаваў выдаваць часопіс „Моладзь”. За ўсё, што магло служыць Беларусі, ён браўся з вялікай энэргіяй і ахвотай. Ён шмат пісаў ў часопіс, пачаў пісаць і я, і Аўгень Кавалеўскі (прыехаў з Усходняй Беларусі), і некаторыя іншыя. Праз некаторы час нам пачалі прысылаць артыкулы нават з Амэрыкі. Мэта часопіса была зьяднаць беларусаў у эміграцыі, каб яны не забываліся свайго краю. Былі там і гістарычныя артыкулы, і пра мастацтва, ну і цэлы час атакавалі Савецкі Саюз.

Мы рассылалі часопіс па Францыі ў бібліятэкі, за мяжу (ў Лёндан) для ўсіх 50-ці сяброў, якіх мы ведалі. Усё гэта рабілася за ўласныя грошы. Так трывала аж да 50-га году. Потым Філістовіч выехаў у Бэльгію, а ў 1951-м паехаў на Беларусь. Пра свае пляны вярнуцца на Беларусь ён мне не гаварыў, бо баяўся, што я яго буду адгаворваць.

Янку Філістовіча НКВД застрэлілі бяз суда 5 сакавіка 1953 года, у дзень сьмерці Сталіна. Пра ягоны трагічны лёс, пра расстрэл бандытамі НКВД я даведаўся толькі праз 40 гадоў...

Пасьля ад'езду Я. Філістовіча я сам прадаўжаў выдаваць „Моладзь” аж да 1955-га, і мне ў гэтай працы дапамагаў айцец Леў Гарошка. Ён даваў мне шмат артыкулаў, пераважна пра прыроду і фаўну Беларусі.

Айцец Гарошка

Я меў шчасьце пазнаёміцца з айцом Гарошкам у Парыжы. Гэта быў чалавек вельмі адукаваны, ведаў шмат моваў. Ён намі займаўся, усёй групай беларусаў у Парыжы. Мы ўсе беларусы яго вельмі палюбілі. Ён быў надзвычай актыўны чалавек і вельмі моцна любіў Беларусь. Мы супольна зь ім працавалі на беларускае Адраджэньне. Ён меў вялікую бібліятэку. Усё, што пісалася пра Беларусь, ён збіраў. Айцец Гарошка, пасля Уладыка Сіповіч і айцец Надсан стварылі беларускую бібліятэку ў Лёндане. Айцец Гарошка рабіў французка-беларускі слоўнік, збіраў беларускія прымаўкі, статыстыкі пра Беларусь і іншае.

На Беларусі падчас нямецкай акупацыі ён кіраваў беларускай школай медыцыны ў Баранавічах, нагаварваў маладых, каб ня ехалі працаваць у Нямеччыну. Нехта там данёс немцам, і яго хацелі расстраляць. Цудам удалося ўратавацца.

У Парыжы ён стварыў каталіцкую місію і стаў нашым галоўным духовым кіраўніком. Ён вельмі апекаваўся беларускімі хлопцамі. Тады амэрыканцы прысылалі вялікую дапамогу (прадуктамі, адзеньнем). Ён заўсёды клапаціўся, каб беларускім хлопцам было што паесці з гэтых амэрыканскіх пачкаў. Як кіраўнік каталіцкай місіі, дапамагаў атрымаць ад Ватыкана невялікія стыпэндыі для нашых студэнтаў.

Ён часта ездзіў, шмат працаваў у Рыме. Там ён вёў Беларускаю сэкцыю радыё Ватыкана (калісь быў Татарыновіч, а потым ён яго замяніў). У Рыме ён быў знаёмы з адным сьвятаром-італьянцам, які за брэжнеўскім часам быў у Маскве. (Тады папа Павал Шосты падпісаў нейкую дамову аб выменах з Патрыярхам Маскоўскім, і каталіцкія сьвятары атрымалі магчымасьць ездзіць у Маскву, а з Масквы прыязджалі ў Рым некаторыя з праваслаўных).

Гэты італьянскі сьвятар расказаў айцу Гарошку (а айцец потым мне) гісторыю. У Маскве італьянская духоўная дэлегацыя мела пэўную праграму візіту. Наведалі яны і адну царкву падчас вінчаньня. Тут жа было і хрышчэньне. Гэтыя абрады былі вельмі цікавыя для заходніх сьвятароў. Саветы дэманстравалі „свабоду” рэлігіі ў Савецкім Саюзе.

Назаўтра ў гэтай замежнай дэлегацыі была іншая праграма візіту, але гэты італьянскі сьвятар так зацікавіўся ўбачаным, што пакінуў дэлегацыю і пайшоў зноў у тую царкву, каб яшчэ раз пабачыць тых

абрады. І тут ён убачыў, што тая самая пара зноў вянчалася пры галоўным алтары. Ён быў уражаны. Значыць, гэтыя абрады ў царкве былі проста падманам, каб пераканаць заходні сьвет, што ў Савецкім Саюзе рэлігія ёсьць вольная, і той, хто хоча вянчацца, можа свабодна гэта ажыццявіць.

Кожную нядзелю была імша. Мы прыходзілі да айца Гарошкі ў касцёл на імшу ўсе: і праваслаўныя, і каталікі (у Францыі праваслаўных царкваў амаль няма). Айцец Гарошка хрысьціў беларускіх дзяцей, вакол яго гуртаваліся беларусы.

Калі Філістовіч паехаў, мы з айцом Гарошкам прадаўжалі наш часопіс „*Моладзь*”. Айцец Гарошка меў кірыліцу, і я ў яго друкаваў (бо ў мяне была толькі лацінка). Множылі часопіс мы на ратапрынце.

Айцец Гарошка выдаваў у Парыжы яшчэ часопіс для беларускай эміграцыі „*Божым шляхам*” (я рабіў вокладку для яго, некаторыя малюнкi). Гэты свой часопіс ён таксама рассылаў па сьвеце.

Францыя моцна заселеная расейцамі, таму што як выбухнуў бальшавіцкі пераварот у 1917 годзе, рускім найбліжэй было ўцякаць у Францыю. (У Нямеччыну не маглі ехаць, бо цэлы час ваявалі зь немцамі). І ў Францыі іх апынулася поўна. Таму тады (як і цяпер) было шмат урадоўцаў расейскага паходжаньня. І гэтыя расейцы беларусам заўсёды не давалі жыцьця. Памятаю, як айцец Гарошка дапамагаў мне змагацца за сваю беларускую нацыянальнасьць.

У першыя гады я атрымаў мае дакуманты на побыт у Францыі як беларус лёгка, бо пасля вайны быў моцны ўплыў амэрыканцаў. І ў маіх дакумантах было запісана, што я ёсьць беларус. Як тэрмін дзеяньня маіх дакумантаў скончыўся, я прынёс дакумант у паліцыю. Выходзіць чыноўнік і гаворыць мне: „Вашая нацыянальнасьць не існуе”. Я абурыўся. Ён мне прапаноўвае узяць польскую (бо быў пад акупацыяй) або расейскую (бо мой край цяпер акупаваны Расеяй). „Ні адно, ні другое, я ёсьць беларус і маю на тое дакумант”, — адказаў я.

Але застацца беларусам аказалася ня так проста. Іх супраціў быў вельмі моцны. І змаганьне ішло на розных узроўнях. Усюды дапамагаў айцец Гарошка. Ня раз я стукаў дзвярыма на іхныя прапановы зьмяніць нацыянальнасьць. Пасля мы з айцом Гарошкам зьвярнуліся да аднаго французскага сэнатара. Той нас прыняў, зацікавіўся маёй справай і патэлефанаваў Міністру ўнутраных справаў (бо паліцыя належыць гэтаму міністэрству) і сказаў: „Калі вы не дасьціце сатысфакцыі гэтым людзям, якія прынеслі вам паперы, што яны ёсьць беларусы, я пастаўлю гэтае пытаньне перад зборкай Эўропы”. (тады яна ўжо будавалася). І той Міністар унутраных справаў адказаў: „Будзе зроблена”.

Калі мы з айцом Гарошкам пайшлі забіраць паперы, дзе было напісана, што я беларус, дык чыноўнік ня мог на нас глядзець, адварнуўся, а паперы мне падсунуў. Так ім было прыкра, што мы з айцом Гарошкам іх перамаглі.

Такім чынам з дапамогай і падтрымкай айца Гарошкі я атрымаў французкі пашпарт, дзе было напісана, што я ёсьць беларус.

Такое ж змаганьне было і ў іншых маіх сяброў-беларусаў, якіх таксама змушалі, каб сталі палякамі або рускімі. Потым ужо мне прыходзілася дапамагаць іншым сябрам, каб у іхных дакумантах было напісана „беларус”.

Айцец Гарошка расказваў мне гісторыі жыцьця.

Калі яго ўжо высьвечвалі на сьвятара, ён прышоў у свой пакой, крышку адпачываў, і раптам ускочыў з ложка, падняў рукі ў верх і крыкнуў: „О, мой брат!” Гэта быў той самы мамэнт (дзень і год), як яго

брат паміраў на мяжы паміж Вугоршчынай і Югаславіяй (яго партызаны Ціта там забілі). Ён меў такое вялікае прачуцьцё, ў яго была так глыбокая тэлепатыя, што ён адчуў, калі далёка ад яго паміраў ягоны брат.

Аднаго разу айцец Гарошка папрасіў, каб я завёз яго ў аэрапорт, бо ён ляцеў у Італію (тады ён быў дырэктарам беларускай сэкцыі радыё Ватыкана). Па дарозе ён пачаў мне расказваць адну гісторыю пра трэцюю асобу, як адзін сьвятар меўся быць высьвечаны на праваслаўнага сьвятара і меўся жаніцца. Але матушка яму паставіла такія вострыя ўмовы, што ён ні ў якім выпадку ня мог іх прыняць. (Якія гэта былі ўмовы, ён мне не сказаў.)

Тады той сьвятар усё адкінуў, пакінуў матушку і пакінуў гэтае высьвечаньне. Ўжо пазьней ён перайшоў у каталікі, і калі яго высьвечвалі на каталіцкага сьвятара, усе людзі, што былі вакол яго (гэта было ў Львове) ведалі ягоную сямейную трагедыю і тое, што ён усё адкінуў і перайшоў у іншы бок. І калі ўжо ўсе сьпявалі імшу, дык аж шыбы ў гэтай сьвятыні трэсьліся ўверсе.

Калі айцец Гарошка расказваў мне гэта, ён заплакаў. Вось тут я зразумеў, што гэтым сьвятаром быў ён. Сам ён ніколі гэтага не сказаў. Але я думаю, што гэта сам айцец Гарошка быў той постацьцю „трэцяй асобы”, пра якую гаварыў.

У 1956-м годзе я ажаніўся, а ў 57-м ў мяне нарадзіўся сын. Айцец Гарошка яго хрысьціў.

Айцец Гарошка быў вельмі хворы на ныркі. У 1977 годзе ён прыехаў з Італіі і апэраваўся ў Парыжы. Пасля апэрацыі я паехаў да яго ў наступны дзень.

Ён сканаў за 20 мінут да майго прыезду. Гэта сталася ў ліпені. Для мяне гэта быў вялікі ўдар. Мы страцілі ня толькі вялікага сьвятара, але вялікага беларускага патрыёта.

Мікола Абрамчык

У Францыі была арганізацыя „Хрысьціянскі сіндыкат работнікаў Францыі”. У гэтым сіндыкаце была беларуская сэкцыя. У 60-х гадах я быў яе кіраўніком.

Усе гэтыя гады Беларусь пастаянна была ў маім сэрцы.

Пазьней я збудаваў дом для маёй сям’і. Гэты кусочак зямлі я набыў у 55-м, дзе побач жыў Мікола Абрамчык. Мікола Абрамчык быў Старшынёй Рады БНР і старшынёй „Хаўрусу”. Яго цанілі і беларусы, і ўкраінцы, і палякі, ён меў сяброў сярод грузінаў і людзей іншых нацыянальнасьцяў. Потым ён стварыў міжнародны „Парыскі блёк”. Яго моцна цанілі людзі за ягоны розум і палітычныя погляды. А саветы на яго злосьна нападалі. Часам ён клікаў мяне на беларускія і міжнародныя зборкі, але ў тыя часы я яшчэ ў БНР ня быў.

Адночы Абрамчык меў няшчасны выпадак. Меў паломы. Цяжка хварэў. У 70-м годзе ён памёр.

Ўладзімер Шыманец

Мой сябра Ўладзімер Шыманец таксама памёр у 77-м, як і айцец Леў Гарошка.

Перад вайной ён працаваў дырэктарам станцыі ў Слуцку. Ён расказваў мне, як саветы ўсё фальшавалі. Яму загадалі, каб праз гэтую станцыю праходзіла пэўная вялікая колькасць цягнікоў. А ён ня меў, як казаў, магніту, каб прыцягнуць цягнікі на невялікую станцыю. Дык ён выйшаў з праблемы, дзякуючы беларускай кемлівасьці: „Ідзе цягнік. Я яго прапускаю, пішу, што прайшоў. Пяць кілёметраў далей яго затрымліваю і вяртаю назад. Запісаў, што другі прайшоў. І пасля ізноў затрымліваю — трэці пайшоў”. І пасля ў гэтай кніжцы ён даваў статыстыкі больш, чым была патрэба.

1945 г. Малюнак алоўкам, папера. На адвароце тэкст: „Толькі прыехаў на поўдзень Італіі. А было вельмі гарача. У лагчыны раслі пры крыніцы фігавыя дрэвы. Каб схавацца ад задушлівай жары, пайшоў маляваць дрэва”.

Уладзімер сядзеў у турме ў Менску, калі пачалася вайна. Энкавэдзісты рыхтаваліся пастрэляць усіх вязьняў, але прышлі немцы, і гэта ўратавала вязьняў. Энкавэдзісты ўцяклі. Вось ён і застаўся жывы.

Немцы вызвалілі яго з турмы. Уладзімер Шыманец з сям'ёй прыехаў у Данію. Але амэрыканцы дамовіліся з саветамі, каб усіх людзей з Савецкага Саюза вяртаць назад (якіх потым саветы знішчалі ў сталінскіх лягерах). Туды ездзіў Мікола Абрамчык, які ратаваў нашых людзей. Знайшоў ён там і сям'ю Шыманца і дамогся, каб ім дазволілі выехаць у Парыж. У Парыжы ўладзімер Шыманец таксама далучыўся да беларускай справы.

Уладзімер Шыманец, як і многія беларусы, быў чалавекам, які меў залатыя рукі. Шмат што ён умеў рабіць. Пад Парыжам ён збудаваў свой дом. А калі я будаваў свой дом, ён мне шмат дапамагаў, асабліва знаўся на электрычнасьці.

Я заўсёды ўтрымліваў зь ім цесныя адносіны, бо ён быў чалавек цікавы, па складу душы — мастак (пазьней захапіўся маляваньнем, меў даволі цікавыя абразы, асабліва пэйзажы). Уладзімер Шыманец цэлы час цікавіўся маім лёсам, тым, што я маляваў. Духам ён мне быў вельмі блізкі.

Потым ён цяжка захварэў. У 1977 годзе я прыехаў да яго за два дні да ягонай сьмерці. Дык ён палажыў сваю руку на маю руку і спытаўся: „Ці надрукавана тое, што я пра вас пісаў?“ Ён напісаў быў вялікі артыкул пра мяне і паслаў у „Беларусь“ у Нью-Ёрк. Яго надрукавалі, але ўжо пасья сьмерці ўладзімера Шыманца.

Так у гэтым 1977 годзе мы страцілі дзьве асобы, вельмі значныя для нашага супольнага супрацоўніцтва ў Францыі на карысьць Беларусі: Айца Гарошку і ўладзімера Шыманца.

Беларусь

Зь Беларусью я меў перапіску не адразу. У 60-х гадах мае знаёмыя габрэі паехалі ў Маскву (мелі там сваякоў). Я даў ім ліст, каб яны з Масквы адаслалі яго да маіх бацькоў. І гэты ліст дайшоў. Так я зьвязаўся з маімі роднымі.

Першы ліст, які мне адпісаў мой бацька, ён падпісаў чамусьці „Янка“. Гэты „Янка“ пісаў, што быў у чырвонай арміі, пад Бэрлінам, паранены, а пасья вярнуўся і атрымаў 10 гадоў Сібіру. „Цяпер я вярнуўся і нікога ня маю. І студыяў не зрабіў, мая будучыня поўнасьцю зачыненая“, — пісаў ён. Я думаў, што Янка — гэта мой стрыечны брат, які згінуў пад Бэрлінам (маіх трох братоў згінупі пад Бэрлінам). Я быў расьцярушаны, ня ведаў, скуль зьявіўся гэты „Янка“.

У адным лісьце бацька пісаў, што мая матка, як едзе ў Наваградак, дык заходзіць часта да сям'і Гаўрош. Янка Гаўрош вычыўся са мной разам у школе падчас нямецкай акупацыі. Гэты Янка ня быў у Вільні пад бамбёжкай, ён уцёк раней і вярнуўся ў Наваградак. Калі прышла чырвоная армія, яго мабілізавалі і яны апынуліся пад Бэрлінам.

Пасья Янка Гаўрош даслаў мне ліст праз майго бацьку (які ведаў, як даслаць). Там ён напісаў: „Не вяртайся, нават як турыст не вяртайся да саветаў.“

У 66-м годзе мая мама прыязджала ў Францыю, я хацеў, каб яна засталася пры маіх дзецях. Яна кажа: „Не, я замовіла маё мейсца каля майго мужа, я паставіла там ужо агарожу, мая труна ўжо гатовая, я вярнуся на Беларусь, я лягу каля яго.“ (Маці не вучылася ў школе, а калі мой бацька папрасіў яе замуж, ёй было 16 гадоў.) Яна ад'ехала назад. Сказала: „Я пабачыла, як ты жывеш у Францыі, усё добра“.

Мая сястра час ад часу пісала мне. Аднаго разу яна напісала пра сьмерць маёй мамы. Калі мама паміралася, дык апошняе, што сказала: „Міхась“.

Мае родныя прыехалі да мяне ў 89-м годзе пяцёх (мой брат, мая

сястра, дачка сястры, сын і дачка брата.) Мая сястра як прыехала, дык гаворыць расейскай мовай. Я ёй сказаў: „Слухай, я пакінуў Беларусь, калі быў маладым, але не забыўся маёй роднай мовы. Наша мама ўсё жыццё гаварыла па-беларуску. А ты чаго перайшла на чужую. Калі ты ня хочаш помніць, што ёсьць беларуска, дык зьбірайся і езь у Расею“. Сястра заплакала, але надалей расейскіх слоў я ўжо больш ня чуў.

* * *

Усё маё жыццё мяне трымала любоўю да маёй Беларусі, прыгажосць яе зямлі і людзей. Усё гэта складалася адно да другога. Мая любоў разьвівалася, цвіла, бо ў душы былі абразы, якія цэлы час стаялі перад вачыма. Нашыя лужыны, поўныя жабаў; бусел, які, важна ходзячы, возе жабу, падкіне ўверх, зловіць і праглыне. Толькі на Беларусі я мог

Ул. Шыманец, М. Наўмовіч, Л. Гарошка (зьлева направа). Першая палова 70-х гг.

бачыць гэтакае. Краявіды Бацькаўшчыны пакінулі абраз у душы, і выцерці яго з памяці няможна.

Мы цікавіліся ўсім, што адбывалася ў Беларусі. Чулі пра Курапаты, пра Народны Фронт. Цэлы час, дзе была магчымасьць, я маніфэставаў перад французамі, што я — беларус. Усе мае вучні, якія я вучыў пазьней анатоміі ў школе, ведалі, што я беларус. (У 96-м годзе да мяне прыбеглі вучні і кажуць: „Вы ведаеце, што беларуская каманда ў Швэцыі на Міжнародным чэмпіянаце сьвету па атлетыцы заняла другое месца, пасья Злучаных Штатаў Амэрыкі!“ Вучні парадаваліся разам са мной.)

У 90-х гадах зьявілася надзея пабачыць Беларусь. У 1993 годзе мне прыслалі запросіны на Першы Зьезд Беларусаў Сьвету. Праз 49 гадоў я паляцеў на спатканьне зь Беларусью, паглядзець на тых сьцежкі маіх дзіцячых гадоў у Кашалева.

Дом маіх бацькоў ужо не існаваў, але мой брат паставіў другі дом. Я бачыў мой Наваградак, наш Наваградзкі замак. Але я ўгледзеў, што гэтыя руіны вельмі-вельмі дрэнна трымаюцца. У мяне нарадзілася мара, як гэта ўсё ўтрымаць, каб яно не развалілася. (Потым у Парыжы гаварылі пра аднаўленьне старых будынкаў. Я прасіў, каб зьяварнулі ўвагу і на Беларусь.)

У Менску я быў на розных імпрэзах. Запомнілася мне сустрэча ў сядзібе Беларускага Народнага Фронту. Там я і пазнаёміўся з Зянонам Пазьняком.

На адной афіцыйнай сустрэчы я выступіў з прапановай, каб на доме, дзе быў падпісаны Акт аб Незалежнасьці БНР у 1918 годзе, дазволілі павешаць памятную дошку, выкананую скульптарам Аляксандрам Шатэрнікам, ў памяць пра гэтую слаўную дату і падзею. На сустрэчы было трох міністраў: Краўчанка, Дзямчук і яшчэ адзін. Дык усе гэтыя афіцыйныя „беларусы“ скрывіліся.

На Зьездзе я выступіў з просьбай-патрабаваньнем, каб нам, беларусам, далі магчымасьць прыязджаць на Беларусь, калі нам захацацца, без усялякіх запросінаў і візаў, каб нам далі падвойнае грамадзянства. Бо мы ня выехалі зь Беларусі самахоць, нас змусілі акупанты: немцы і бальшавікі. Мы ж беларусы, любім Беларусь і гэта наша натуральнае права.

Нічога зроблена не было. І каб прыехаць на сваю Бацькаўшчыну, я павінен мець запросіны і візу. Я застаўся чужынцам, таму што ўлады, што прышлі на Беларусь (ці то за часоў Кебіча, ці Лукашэнка), не дазваляюць, каб я быў праўным беларусам. У мяне ёсьць пляны супрацоўніцтва з нашымі беларускімі мастакамі, скульптарамі, але мне гэтага немагчыма ажыццявіць.

Аднак галоўнага забараніць мне ня змогуць ніколі й ніхто: усёй душой, усім сэрцам любіць маю родную Беларусь, жадаць яе шчасьця і свабоды ад расейскіх акупантаў.

(Кастрычнік - лістапад 2001 г., Варшава.

Запісала і падрыхтавала да друку Галіна Палачаніна)

РАЗВАГІ

Шмат каму з сучасных беларусаў акупацыя, як і радыяцыя, на жаль, не пахне. Не паспытаўшы волі, яны „цягнуць ярэма жыцьця” паныла і бязмоўна. І гэта не заўсёды люмпенізаваныя людзі. Неадзінкавыя сярод іх адукаваныя, далучаныя да навукі і асьветы. Калі сустракаешся з такім выпадковым суразмоўцам, разыходзішся без шкадаваньня. А вось даўнія знаёмыя ці калегі часам так дапякуць ядавітай зьянверанасьцю, што бунтуешся потым не адзін дзень. І каб самаму не зьянверыцца, шукаеш падтрымку ў вялікіх беларусаў-папярэднікаў і сьлынных беларусаў-сучасьнікаў.

Валянціна МАРОЗ

ХРОНІКА ПАРУШЭННЯЎ ПРАВОЎ БЕЛАРУСАЎ

ЧЭРВЕНЬ (2001 г., працяг)

9-15 чэрвеня, Бабруйск. Інспэктары сацыяльнага забесьпячэньня абыходзілі сталых жыхароў, якія знаходзяцца на абслугоўваньні, і адначасна зьбіралі ў іх подпісы за вылучэньне А.Лукашэнка кандыдатам у прэзыдэнты.

Чэрвень, Пінскі раён. з 18 чэрвеня супрацоўнікі ЖЭС зьбіраюць подпісы за А.Лукашэнка ў працоўны час. Збор подпісаў за Лукашэнка ў працоўны час вядзецца і супрацоўнікамі дзяржаўных устаноў.

18 чэрвеня, Бабруйск, Асіповічы. Бабруйскі і Асіповіцкі райвыканкомы сфармавалі тэрытарыяльныя камісіі па выбарах прэзыдэнта за зачыненымі дзьвярыма. Туды ня трапілі прадстаўнікі дэмакратычных грамадзкіх арганізацыяў і палітычных партыяў.

Звычайна выканаўчая ўлада пачынала працу а 9-й гадзіне, а гэтым разам паседжаньне райвыканкаму прайшло на 30 хвілінаў раней. Мясцовыя журналісты, якія а 9-й прышлі на паседжаньне райвыканкаму, ужо ад кіраўнікоў атрымалі неабходную інфармацыю. Асіповіцкае чынавенства адмовілася ўключыць у склад камісіі прадстаўнікоў *Таварыства беларускай мовы і Беларускага Гэльсінскага камітэту*, а таксама двух жыхароў гораду, якія вылучаліся праз збор подпісаў.

Па такім жа сцэнары адбывалася фармаваньне Бабруйскай раённай камісіі па выбарах прэзыдэнта — у сьні склад ня трапілі прадстаўнікі ад беларускіх партыяў і грамадзкіх арганізацыяў.

Чэрвень, Бабруйск. На тэрыторыі РУП „БШК „Белшына” створаны спэцыяльны аддзел па зборы подпісаў за А.Лукашэнка. У жыхароў інтэрнатаў прадпрыемства (па вул. Ульянаўскай, 92, 96, 98, 102, 106) *19 чэрвеня* былі сабраныя пашпарты, нібыта „дзеля правэркі”.

20 чэрвеня супрацоўнікі КГБ правялі ператрус у кватэры *Сяргея Аніські*, былога афіцэра КГБ, а цяпер супрацоўніка Беларускага Гэльсінскага камітэту.

20 чэрвеня ў Віцебску на плошчы Свабоды пры спробе паведаміць грамадзянам аб месцах збору подпісаў за вылучэньне кандыдата ў прэзыдэнты *Яянона Пазьняка* да кіраўніка *Віцебскай арганізацыі Беларускага Народнага Фронту „Адраджэньне” Уладзімера Пleshчанкі* падскокчылі двое мужчынаў у цывільным. Адзін зь іх ударыў сп. *Пleshчанку* кулаком у твар. Нападнікі зьбеглі. Назаўтра *У. Пleshчанка* зноў выйшаў на тое ж самае месца зьбіраць подпісы.

21 чэрвеня. Навары рэжыму. У Століне ў кватэру *Дзяніса Марчанкі* ўварваліся *Г.Севераў* са Столінскага РАУС і *М.Бруцкі* — супрацоўнік КГБ зь Пінску. Самога гаспадара на кватэры ў гэты час не было, але знаходзіўся *Аляксандар Славінскі* са сваімі сябрамі, і яны былі вымушаныя адчыніць дзьверы. Увайшоўшыя ў кватэру паводзілі сябе нахабна, пачалі абшукваць асабістыя рэчы гаспадара кватэры. На патрабаваньне прад’явіць ордэр на вобшык *Севераў* адказаў: „Эта не обыск, а осмотр. И у нас есть на это все основания”. Якія гэта падставы, ён не ўдакладніў. Патрабаваньне нічога не чапаць і пакінуць межы прыватнай маёмасьці было праігнараванае. Потым „госьці” запатрабавалі ва ўсіх прысутных на кватэры прад’явіць дакумэнты. Калі высветлілася, што ў *А.Славінскага* няма пашпарту, са Столінскага РАУС быў выкліканы капітан *Гарагляд* і ў суправаджэньні *Г.Северава* і капітана *Гарагляда А.Славінскі* быў дастаўлены ў пастарунак дзеля высвятленьня асобы. Па дарозе яму пагражалі фізічнай расправай, усяляк зьневажалі. У Столінскім РАУС *А.Славінскага* пратрымалі больш за 6 гадзінаў (з 12⁰⁰ да 18¹⁵). На просьбу патэлефанаваць сваякам адмовілі на падставе таго, што тэлефон не працуе. У гэты ж час на кватэры *Д. Марчанкі*, дзе засталіся сябры *А.Славінскага*, супрацоўнікі міліцыі ў прысутнасьці панятых зрабілі канфіскацыю кампутара, мадэма, прынтэра, кнігаў і часопісаў. Забраныя былі таксама некаторыя асабістыя рэчы гаспадара і *А.Славінскага*. Вопіс маёмасьці быў недакладным і павярхоўным. У прысутных узялі тлумачэньні і забралі пашпарты, а потым усіх разам з тэхнікай даставілі ў РАУС, дзе ўзялі адбіткі пальцаў і пратрымалі каля 3-х гадзінаў.

Двух дзяўчын *Севераў* прымусяў прайсьці медыцынскі агляд у скурвендыспансэры, патлумачыўшы, што інакш ён пашпарты ня верне. Берасьцейскае аддзяленьне праваабарончага цэнтру „Вясна” звярнулася да пракурора Столінскага раёну і начальніка ўпраўленьня КГБ па Берасьцейскай вобласьці з патрабаваньнем абараніць парушаныя правы грамадзянаў, вярнуць канфіскаваную тэхніку, літаратуру і асабістыя рэчы ўладальнікам і прыцягнуць *Г.Северава* і *М.Бруцкага* да адказнасьці.

21 чэрвеня ўвечары ў Барысаве рускія фашысты зьбілі дзвюх непаўнагадовых дзяўчат-беларусак *Тацьцяну* і *Марыну Ясюк*. Дзяўчаты накіравалі ў Барысаўскі ГАУС заявы пра тое, што іх моцна зьбілі каля 30-ці фашыстаў зь ліку прыхільнікаў РНЕ і так званых „скінхэдаў”. Білі іх у раёне вуліцы Гагарына, непадалёк ад інтэрнату медвучэльні і цэнтральнага гарадзкога стадыёну. Кіраваў расправай 20-гадовы хлопец, які меў на твары шнар. Бандзюгі кінулі дзяўчат на асфальт, білі іх нагамі па галаве, руках, тулаве... Адзін з бандытаў пагражаў зарэзаць *Тацьцяну* і *Марыну* бутэлькай, разьбітай на іх галовах. Але раптам зьявіўся міліцэйскі „аўтазак”, і нападнікі разьбегліся, хто куды. Міліцыянты падабралі дзяўчат ды паехалі на машыне ўслед за ўцекачамі. Трох зь іх затрымалі. Але „ахоўнікі парадку” не пацкавіліся станам зьбітых дзяўчат, не ўзялі ў іх сьведчаньняў і тлумачэньняў. Бо запалохваньне людзей гэтакімі мэтадамі праводзяць у Беларусі спэцслужбы перад прэзыдэнцкімі выбарамі.

Чэрвень. Наваполацк. Збор подпісаў за А.Лукашэнка праводзіцца ў працоўны час на прадпрыемствах ВА „Нафтан”. Лекар заводзкай паліклінікі *Давыдзенка* *18 чэрвеня* зьбірала подпісы ў 12-м цэху ў працоўны час.

Загадчыца Гарадзкога аддзелу адукацыі *Лазарэнка* *21 чэрвеня* сабрала завучаў сярэдніх школаў *Наваполацку* і загадала сабраць па 80

подпісаў кожнаму. Тут падначаленыя і даведаліся, што яны ўключаныя ў ініцыятыўную групу па зборы подпісаў за Лукашэнку бяз іхнага ведама.

На дошцы аб'яваў ВА „Палімір” у Наваполацку назіральнікам зафіксавана аб'ява, у якой супрацоўнікаў прадпрыемства абавязваюць зьявіцца з пашпартамі „дзеля падпісаньня ў падтрымку А.Лукашэнкі”.

Чэрвень, Бялынічы. Супрацоўніца Раённага цэнтру культуры **В.М.Пеўнявец** у працоўны час зьбірала подпісы за вылучэньне А.Лукашэнкі кандыдатам у прэзыдэнты ў памяшканьні раённай бібліятэкі.

■ У будынку РАНА Бялынічаў сярод яго супрацоўнікаў зьбіраліся подпісы за вылучэньне А.Лукашэнкі кандыдатам у прэзыдэнты падчас атрымання заробку.

■ Бібліятэкар Цэнтральнай раённай бібліятэкі ў Бялынічах **Л.Д.Мардагова** 21 чэрвеня займалася зборам подпісаў за Лукашэнку у свой працоўны час.

23 чэрвеня, *Драгічын.* На гарадзкім рынку падчас збору подпісаў быў незаконна затрыманы сябра ініцыятыўнай групы **С.Домаша В.Пракопчык**. Затрыманьне праводзілі людзі ў цывільным, якія не жывуць у Драгічыне.

23 чэрвеня каля 22 гадзінаў **Таццяна Ясюк** зноўку была моцна зьбітая фашыстамі на прыпынку аўтобуса. Яна страціла прытомнасьць і некалькі гадзінаў ляжала ў такім стане, пакуль ёй не дапамаглі дабрацца да шпіталю. На гэты раз стан дзяўчыны выклікае ў лекараў хваляваньне. У яе моцна пашкоджаныя ўнутраныя органы, закрытая траўма страўніку. 18-гадовая дзяўчына атрымала вельмі шкодныя для яе ўзросту траўмы.

21-25 чэрвеня, *Мсьціслаў.* Эканаміст Мсьціслаўскага раённага вузла сувязі займалася зборам подпісаў за А.Лукашэнку ў свой працоўны час.

27 чэрвеня, *Норавы рэжым.* У Крычаве каля 7 гадзінаў раніцы ў дзьверы кватэры галоўнага рэдактара газеты „Вольны горад” **Сяргея Няроўнага** пачалі моцна грукатаць і патрабаваць адчыніць. Гаспадар высветліў, што гэта супрацоўнік міліцыі. Але яны ня мелі ордэру на вобых, і таму С.Няроўны сваю кватэру не адчыніў. Тады міліцыянты пусьцілі ў ход ломікі — і ўваходныя дзьверы былі выламаныя. Пры гэтым у кватэры абрэзалі тэлефон і адключылі электрычнасьць. Але паколькі дзьверы былі замацаваныя знутры дошкай, у памяшканьне міліцыянтам увайсці не ўдалося.

С.Няроўны падаў заяву ў пракуратуру Крычавы на дзеянні супрацоўнікаў міліцыі, бо палічыў спробу ўварваньня ў кватэру незаконнай. Гэта ўжо другая спроба міліцыянтаў патрапіць у кватэру рэдактара газеты „Вольны горад”. Першая спроба адбылася 25 чэрвеня, калі супрацоўнікі міліцыі ачапілі дом і чакалі некалькі гадзінаў ордэру на вобых. Але пракурор тады адмовіўся даваць санкцыю на вобых, бо дзеля гэтага не было ніякіх падставаў. Міліцыянтам давялося сыйсьці.

Усе спробы міліцыі патрапіць у кватэру галоўнага рэдактара газеты зьвязаныя з кампутарнай тэхнікай для выпуску газеты, якая знаходзіцца там. Міліцыянты хочуць зрабаваць кампутары.

Чэрвень. Сёлета Рыжскі гарадзкі аддзел адукацыі скасаваў кантракт са спадаром **Вячаславам Целешам** на пасаду дырэктара Беларускай нацыянальнай школы (адчынена ў 1994 г.) на той падставе, што Беларусь зусім не зацікаўлена ў існаваньні такой установы на тэрыторыі Латвіі і не турбуецца пра ейны лёс. Улады Латвіі ня маюць магчымасьці займацца фінансаваньнем Беларускай школы. *Беларуская школа ў Рызе спыніла сваё існаваньне.*

Спадар **Целеш** прыгавдае, што іншыя нацыянальныя мяншыні маюць у Латвіі найлепшыя спрыяльныя ўмовы. Прыкладам, Украінская школа ў Рызе атрымала ад свайго ўраду 1 мільён даляраў для разьвіцьця нацыянальнай школы. Такім чынам украінская дыяспара мае выдатнае памяшканьне і магчымасьць запрасіць на працу высокаадукаваных выкладчыкаў. Свае нацыянальныя школы актыўна будуць таксама этнічныя палякі, летувісы, эстонцы, якія маюць свае навучальныя ўстановы ў шэрагу гарадоў Латвіі.

Чэрвень. Баранавічы. На заводзе „Атлант” падчас збору подпісаў за А.Лукашэнку раздавалася гуманітарная дапамога. Назіральнікамі

складзеныя акты пра парушэньні арт.61 ч.8 і арт.73, ч.2 ВК аб выкарыстаньні службовага становішча адміністрацыйнай гімназіі №5 і ўпраўляючай аддзяленьня Прамбудбанку **М.А.Залатунінай** падчас збору подпісаў за А.Лукашэнку.

Чэрвень, Пінск. Супрацоўнікі міліцыі парвалі партыйнае пасьведчаньне ў зборшчыка подпісаў.

Чэрвень, Кобрын. На прадпрыемствах гораду — ВТФ „Ручайка”, інструментальным заводзе „Сітома” — збор подпісаў за А.Лукашэнку адбываўся ў кабінэце дырэктара і на прахадной.

Чэрвень. У Кобрынскім гарвыканкаме ягоньня супрацоўнікі ў рабочы час зьбіралі подпісы ў падтрымку А.Лукашэнкі. Кіраўнікі выкарыстоўвалі сваё службовае становішча дзеля аказаньня ціску на падначаленых.

Чэрвень. У мястэчку **Дамачава Берасьцейскага раёну** сабралі пашпарты ў жыхароў. Калі пашпарты вярталі, патрабавалі расьпісацца. А гэта былі падпісныя лісты за А.Лукашэнку.

Чэрвень, Сьветлагорск. На Сьветлагорскай ЦЭЦ намесьнік дырэктара **М.Б.Барбук** зьбіраў подпісы за А.Лукашэнку ў рабочы час. Начальнік цэху водазабесьпячэньня КЖУП „Сьветач” у працоўны час зьбіраў подпісы за А.Лукашэнку ў сваіх падначаленых, не запісваючы зьвестак аб іх, сказаўшы, што „зьвесткі” запуюняць у адзеле кадрў.

Чэрвень. У **Буда-Кашалёве** сябра ініцыятыўнай групы А.Лукашэнкі **А.В. Бандарэвіч** (ён жа старшыня мясцовага камітэту прафсаюзаў работнікаў спажывецкай кааперацыі) зьбіраў подпісы на рабочых месцах і ў працоўны час.

Чэрвень. У **Рагачове** ваенкамам Рагачоўскага райваенкамату быў дадзены загад усім супрацоўнікам гэтай установы падпісвацца толькі за Лукашэнку.

■ Ужываньне адміністрацыйнага рэсурсу мела месца і на Рагачоўскім прадпрыемстве „Сьвіцязь”, кіраўнік якога загадала ўсім працуючым падпісвацца за Лукашэнку ў абедзённы перапынак.

Чэрвень. **Быхаў.** Галоўны інжэнер ПМК-247 зьбіраў подпісы за вылучэньне Лукашэнкі кандыдатам у прэзыдэнты ў свой працоўны час. Намесьнік старшыні райвыканкаму па інфармацыі **Мацюхін** ў працоўны час праводзіў сустрэчы на прадпрыемствах гораду і агітаваў за тое, каб людзі падпісаліся ў падтрымку кандыдатуры Лукашэнкі на прэзыдэнта (напрыклад, на ААТ „Быхаўмалако”, на камбінаце сушэньня гародніны).

Чэрвень. **Жодзіна.** На БелАЗе **Д.М.Пузанкевіч** зьбіраў подпісы за вылучэньне А.Лукашэнкі кандыдатам у прэзыдэнты праз аддзел кадрў прадпрыемства. У бухгалтэрыі былі зробленыя сьпісы работнікаў, якіх потым выклікалі і прапанавалі падпісацца за вылучэньне А.Лукашэнкі.

■ У школе-інтэрнаце (ў Жодзіне) дырэктар паасобку выклікаў настаўнікаў і пагражаў нявыплатай адпущных грошай, калі тыя не падпішуцца за вылучэньне А.Лукашэнкі кандыдатам у прэзыдэнты.

ЛІПЕНЬ

1-2 ліпеня. Больш за 30 актывістаў **Маладога Фронту** былі затрыманыя ў Менску падчас правядзеньня апазыцыйнай акцыі „Горад — наш!” На плошчы **Незалежнасьці** 1-га ліпеня маладафронтаўцы раскідвалі **бел-чырвона-белыя ўлёткі**. Непаўнагадовых сярод затрыманых з міліцыі адпусьцілі, а астатніх пратрымалі для афармленьня пратаколаў аб адміністрацыйным правапарушэньні. 2-га ліпеня, калі Лукашэнка ў атачэньні аховы выходзіў з „Палацу рэспублікі”, маладафронтаўцы пачалі крычаць „Жыве Беларусь!” і раскідваць **бел-чырвона-белыя ўлёткі**. Міліцыя затрымала актывістаў: **Аляксея Талстога, Міхаіла Шаўцова, Дзімітрыя Касьяровіча, Ірыну Вяткіну**. Іх прывезьлі ў Савецкі РУУС, абшукалі. Адпусьцілі пасья 24-й гадзіны.

3 ліпеня рэжым і ягоны электарат сьвяткаваў свой „дзень рэспублікі”. На праспэктэ Скарыны ў сталіцы тысячы людзей ня ведалі, што рабіць з сабой. Раптам міліцыя адціснула ўсіх на ходнікі, і ўлады прадэманстравалі галоўны нумар праграмы. Гэта быў Лукашэнка, які ў суправаджэньні ахоўнікаў пранёсся на ролікавых лыжах пасярод праспэктэ. Адзін з прысутных, сп. **Сяргей Ланцэў**, кінуў у „прэзыдэнта”

памідор. Лапцева адразу затрымала міліцыю. Суддзя В.Жданок прысудзіў Лапцеву 7 сутак арышту. Але „прэзыдэнт яго прасілі” і загадаў Лапцева выпусціць (гэта пасьля рашэння суду). Праз колькі дзён, аднак, сп. Лапцева жорстка збілі змрочныя асобы, якія прыгаворвалі: „Будзеш знача, как нападаць на прэзідэнта.”

3 ліпеня. У цэнтры Віцебску маладафронтаўцы наладзілі перформанс. На пляцы Свабоды пад вялізны шчыт з выявай „чэснага” сыягу на такі ж самы сымвал дзяржавы, толькі вытворчага вырабу, была пакладзена куча гною. Яе „вянчала” кардонная шыльда з надпісам: „Мы ня хочам жыць у дзярме!” Адбылося гэта днём, на вачах удзельнікаў „масавага гульніня”.

Прахожыя зьвяргалі ўвагу на надпіс „сыяг нядолі” на тым жа шчыце. Зьявіўся ён уначы і быў зроблены белай фарбай на зялёным фрагмэнце „чэснага” сыягу.

Ліпень. Абласная пракуратура даручыла Ленінскаму РАУС Берасьця правесці расследваньне ў справе распаўсюджваньня ў раёне Дуброўкі газеты „Народны прэзыдэнт”. 4 ліпеня ў РУУС выклікалі ў якасьці сьведкаў па справе сяброў Партыі БНФ *Б.Андрасюка, Р.Варваішэвіча* з жонкай і *У.Вялічкіна*.

5 ліпеня. Вядомаму камуністу і скандалісту *Валерыю Шчукіну*, якога пасадылі на тры месяцы ў турму за хуліганства, забаранілі сустрэцца са сьвятаром Іванам Спасоком, як паведамлена, — „духоўнікам Шчукіна”.

5 ліпеня ў Менску на вул. Геалёгічнай былі затрыманыя непаўнагадовыя *Андрэй Кавалевіч* і *Гляя Жыхараў* за распаўсюджваньне налепак „Час выбіраць!”. Пры затрыманьні супрацоўнікі міліцыі адбілі пальцы аднаму з хлопцаў (паклаўшы рукі на капот машыны). Затрыманых з Партызанскага РУУС забралі бацькі.

6 ліпеня ў дзеве гадзіны ночы ў Віцебску, падчас правядзеньня акцыі „Горад – наш!”, былі затрыманыя сябры Віцебскай арганізацыі *Маладога Фронту* і актывісты Грамадзкага аб’яднаньня „Цэнтр моладзевых ініцыятываў” *„Контур” Віктар Шляхцін, Яніс Чучман, Таццяна Чабатарова, Андрэй Капорыкаў і Ігар Землякоў*. У пастарунку на В.Шляхціна склалі пратакол, да якога прыклалі 176 канфіскаваных улёткаў. У астатніх перапісалі прозьвішчы, адрасы і адпუსцілі.

6 ліпеня суддзя Гарадзкога суду Барысава *Аляксей Болаткаў* прысудзіў актывісту моладзевага руху „Зубр” *Зьміцеру Фядорчанку* штраф 150 мінімальнага заробкаў (прыкладна 750 даляраў ЗША) за ўдзел у несанкцыянаваным пікеце на ганку Гарвыканкаму 1-га чэрвеня. Пікет быў прысьвечаны Міжнароднаму дню абароны дзяцей.

Ноччу яшчэ дзьвюма удзельніцамі гэтай акцыі *Алесь Ясюк* і яе 16-гадовай дачцэ *Таццяне Ясюк* невядомыя пабілі вакно ў кватэры.

7 ліпеня ў Менску па юрыдычным адрасе Беларускага Задзіночаньня студэнтаў зьявіліся супрацоўнікі камітэту фінансавых расследваньняў па г. Менску і Менскай вобласці з мэтай правэркі выкананьня заканадаўства аб падатках і зборах. У выніку былі забраныя чатыры сістэмныя блёкі з кампутараў (дзеля правэркі інфармацыі, якая на іх захоўваецца), апячатаны адзін пакой.

7 ліпеня, Берасьце. На дывановым камбінаце кіраўнікі структурных падраздзяленьняў (начальнікі зьменаў і майстры) у рабочы час зьбіралі подпісы за А.Лукашэнку. Рабочым раздалі падпісныя лісты з заданьнем запоўніць іх подпісамі 10-ці чалавек у падтрымку Лукашэнкі.

Ліпень. Берасьце. Камендант інтэрнату заводу Газавай апаратуры *З.С.Кісялёва* зьбіраў подпісы за А.Лукашэнку, не зьяўляючыся сябрам ягонаў ініцыятыўнай групы.

8 ліпеня, Ляхавічы. Збор подпісаў за А.Лукашэнку праходзіў на рабочых месцах у рабочых калектывах гораду і сілавых структурах (РАУС).

2-8 ліпеня, Шклоў. Супрацоўнік Шклоўскага раённага шпіталю *В.П.Бувевіч* праводзіў збор подпісаў за вылучэньне А.Лукашэнкі кандыдатам у прэзыдэнты на рабочым месцы і ў рабочы час.

7-11 ліпеня. 7 ліпеня, на першыя ўгодкі з дня зьнікненьня журналіста *Зьміцера Звядзкіна*, на Цэнтральнай плошчы ў Менску адбыўся пікет. У ім удзельнічалі трыя жыхары Барысава: *Сяргей Падзолка, Зьміцер*

Фядорчанка і *Аляксандар Барадуля*. Яны былі затрыманыя і дастаўленыя ў суд Цэнтральнага раёну Менска. 9 ліпеня адбыўся суд над удзельнікамі пікету. Суддзя *Наталья Вайцяховіч* прысудзіла *А. Барадулю* 10 сутак адміністрацыйнага арышту. Астатнія удзельнікі пікету атрымалі позы ў суд (*С. Падзолка* на 16-га ліпеня, а *З. Фядорчанка* на 11 ліпеня) і накіраваліся ў Барысаў. За імі сачылі людзі ў цывільным, 5 асобаў, якія таксама селі ў электрычку. Потым яны напалі на хлопцаў і моцна збілі; грошы і матэрыяльныя каштоўнасьці ў іх не адабралі.

С.Падзолка і З.Фядорчанка зьвярнуліся ў пракуратуру з заявай аб нападзе і зьявілі ў судова-медыцынскай экспэртыве сьляды пабоў. 11 ліпеня суддзя *Н.Вайцяховіч* прысудзіла *Зьміцеру Фядорчанку* штраф у 150 мінімальнага заробкаў (больш за 750 даляраў ЗША).

4-10 ліпеня, Горкі. Збор подпісаў за вылучэньне *А.Лукашэнкі* кандыдатам у прэзыдэнты праводзіўся ў спэцыяльна адведзеным для гэтага памяшканьні Горацкага РАУС. Зборам подпісаў займалася дырэктар СШ №2 *Тамара Рабцава*. У гэтае памяшканьне кіраўнікі прадпрыемстваў накіроўвалі сваіх падначаленых.

■ Праэктар Сельскагаспадарчай Акадэміі па выхаваўчай працы *Неўдах* займаўся зборам подпісаў за вылучэньне *А.Лукашэнкі* кандыдатам у прэзыдэнты ў рабочы час. Ён хадзіў па кафедрах Акадэміі, прапановаўчы супрацоўнікам падпісацца, і пагражаў тым, хто адмовіцца, непадаўжэньнем кантракту.

Ліпень, Віцебск. На дошках аб’яваў прадпрыемстваў гораду і ў крамах зафіксаваныя аб’явы з патрабаваньнем да супрацоўнікаў прынесці пашпарты (напрыклад, гарадзкая паліклініка №2, ТВ 96)

■ У Чыгуначнай лякарні Віцебска галоўны лекар *Шкваронак* даў загад, які абавязваў персанал прынесці пашпарты, а потым — падпісацца за *А.Лукашэнку*.

■ Дырэктар Віцебскага хлебакамбінату на плянёрцы рэкамендаваў сваім падначаленым казаць знаёмым пра тое, што кожны сябра ініцыятыўнай апазыцыйнай Лукашэнку групы атрымлівае па 5 тысячаў рублёў за кожны сабраны подпіс.

■ Намесьнік дырэктара Віцебскага тэлезаводу *М.В.Шлюпакоў* прымуова падбіраў людзей зь ліку работнікаў перадпэнсійнага ўзросту дзеля збору подпісаў за *А.Лукашэнку*, за што абяцаў ім 30% надбаўкі да заробку. Так у рабочы час зьбіралі подпісы *Альхоўскі, Раўбэль* і іншыя работнікі РУУВ „Віцязь”.

Ліпень, Касьцюковічы. Загадчыца дзіцячага ясьляў-саду загадала работнікам, каб яны прыйшлі на працу з пашпартамі і падпісаліся за вылучэньне кандыдатам у прэзыдэнты *А.Лукашэнкі*.

10 ліпеня ў Менску адбыўся напад на ініцыятыўную групу *Зянона Пазыяка*, якая зьбіраў подпісы ў мікрараёне Сухарава. Каля 16-й гадзіны на сябра *Кансэрватыўна-Хрысьціянскай Партыі — БНФ* сп. *Аляксандра Неруша*, які зьбіраў подпісы на скрыжаваньні вул.Сухараўскай і Шаранговіча, напалі тры маладых людзей. Яны спрабавалі паламаць столік, за якім сядзеў зборшчык подпісаў, і зьнішчыць блянкі з подпісамі. Калі на дапамогу сп. *Нерушу* кінуліся людзі, бандыты зьбеглі. Выкліканы нарад міліцыі прыехаў надта подна.

11 ліпеня, Жодзіна. Старшыня ініцыятыўнай групы па збору подпісаў за *А.Лукашэнку* ў Жодзіне *Аляксандар Ваўчанін* склаў свае паўнамоцтвы. Прычыны звальненьня — ціск на яго. Ад Ваўчаніна патрабавалі падаваць дадзеныя, нібы-та за Лукашэнку будучы галасавач да 80% жыхароў Жодзіна. Рэальна збор подпісаў ішоў прымуова. Ён адмовіўся зьбіраць подпісы за *А.Лукашэнку* з парушэньнямі закону. Людзі не жадалі падпісвацца, іх запалохвалі. *А.Ваўчанін* быў намеснікам дырэктара Жодзінскага сацыяльнага цэнтру. Яму прапанавалі звольніцца з працы і напісаць заяву „па ўласнаму жаданьню”.

12 ліпеня, Асіповічы. Арыштавана абсталяваньне Асіповіцкай інфармацыйнай кропкі, у офісе якой размяшчаўся раённы штаб ініцыятыўнай групы *С.Домаша*.

12 ліпеня, Крычаў. У памяшканьне незарэгістраванай газеты „Вольны горад”, дзе размяшчаўся раённы штаб ініцыятыўнай групы *С.Домаша*,

уварваліся каля 20 супрацоўнікаў міліцыі. Былі арыштаваныя тры супрацоўнікі газэты, канфіскаваная тэхніка (тры кампутары, два прынтары, сканэр, тэлевізар, фотакамера, відэамагнітафон) і падпісныя лісты.

Ліпень, Пухавіцкі раён. Намесьнік старшыні Пухавіцкай раённай тэрытарыяльнай камісіі па выбарах прэзыдэнта Рэспублікі Беларусь **Марыя Лісоўская** дапамагала збіраць подпісы ў афіцэрскім інтэрнаце вайсковага гарадка за вылучэньне кандыдатам у прэзыдэнты А. Лукашэнкі.

Ліпень. У Койданаве (Дзяржынску) міліцыя затрымала сяброў ініцыятыўнай групы *А. Ярашук* і канфіскавала ў іх сабраныя подпісы.

14 ліпеня, Берасьце. На 10 сутак арышту асуджаны кіраўнік *Маладога Фронту* Берасьця **Сяржук Бахун**. (10 сьнежня 2000 г. за ўдзел у несанкцыянаваным пікеце з нагоды 52-й гадавіны прыняцця Ўсеагульнай Дэкларацыі правоў чалавека міліцыянтаты затрымалі 5 чалавек, якія распаўсюджвалі Дэкларацыю. Усе былі пакараныя штрафамі за ўдзел у акцыі. С. Бахун павінен быў заплаціць штраф у 200 мінімальнага заробкаў. Юнак такіх грошай ня меў і адмовіўся плаціць штраф. Тады да яго на кватэру прыйшлі судовыя выканаўцы, каб апісаць маёмасьць. Бацькі заявілі, што ў хаце няма асабістай маёмасьці сына. Тады бацькоў пазвалі з працы.)

Цяпер „справа“ маладафронтаўца зноў трапіла ў Ленінскі райсуд Берасьця, і судзьзя **Алег Міранюк** прыняў рашэньне пакараць С. Бахуна 10 суткамі арышту.

Чаму менавіта зараз узгаданая гэтая справа? Як мяркуюць маладафронтаўцы, каб ізаляваць актыўнага юнака ў пэрыяд выбарчай кампаніі прэзыдэнта.

Ліпень. Гомель. Таццяне Раманенка з групы падтрымкі за вылучэньне кандыдатам у прэзыдэнты *Зянона Пазьняка*, не дазволілі збіраць подпісы ў інтэрнаце №3 Беларускага ўнівэрсітэту транспарту (па вул. Чырвонаармейскай, 4 у Гомелі). Прытым вахцёрка гэтага інтэрнату, спасылаючыся на загад рэктара, накінула на сп. *Раманенку* з кулакамі.

Спадарыня Раманенка накіравала скаргу пракурору Чыгуначнага раёну Гомеля, копію — у ЦВК.

Пазьней у гэты ж інтэрнат прыходзіў зборшчык подпісаў за *Зянона Пазьняка* **Ўладзімер Шыцікаў**. Яму загарадзілі дарогу камэндант інтэрнату і тая ж вахцёрка.

Такія дачыненні былі скрозь. Выконвалі загад зверху: не даваць магчымасьць збіраць подпісы групе *Зянона Пазьняка*.

Ліпень. Лунінецкі раён. На заводзе электрарухавікоў (“Палесэсэлектрасіла”) 9-15 ліпеня кіраўнікі абавязвалі рабочых заводу прыносіць пашпарты, каб запаўняць падпісныя лісты за А. Лукашэнку. Людзям, якія выказвалі жаданьне паставіць свой подпіс за іншых прэтэндэнтаў у кандыдаты на прэзыдэнта, пагражалі скарачэньнем на прадпрыемствах у першую чаргу.

Ліпень. Ганцавіцкі раён. У Райпо і на прадпрыемствах гораду ў працоўны час збіраліся подпісы за А. Лукашэнку. У вёсцы *Дзяніскавічы* зборшчык подпісаў за Лукашэнку заяўляў, што можна падпісвацца толькі за аднаго прэтэндэнта ў кандыдаты на прэзыдэнта.

9-15 ліпеня. У Бабруйску подпісы за вылучэньне кандыдатам у прэзыдэнты А. Лукашэнкі збіраліся на фабрыках „Чырвоны харчавік” (загадчыцай бібліятэкі), „Славянка”, ТРІОР (супрацоўнікамі прадпрыемстваў).

16-17 ліпеня, Менск. Ноччу была абрабаваная рэдакцыя „незалежнай” газэты „Дзень”, якая зьмяшчала публікацыі пра зьнікненьні людзей у Беларусі. Невядомыя ўзламалі кампутары і выкралі ўсё інфармацыйную базу. На месцы здарэньня ня знойдзена ніякіх сьлядоў.

Інфармацыйная Камісія Кансэрватыўна-Хрысьціянскай Партыі — БНФ і прэс-служба БНФ. Па матэрыялах Камісіі, СМІ, радыё, друку (“Народная Воля”, „Наша свабода”, „Пагоня”, „Ніва”, „Права на Волю” і інш.)

ПРЭС-РЭЛІЗ

(па матэрыялах „Народнай Волі”, „Нашай Свабоды”, „Права на волю”, радыё Свабода і інш.; жнівень-верасень 2001 г.)

■ Нацыянальная Акадэмія Навук прымала ў жнівні дэлегацыю Міжнароднага агенцтва па атамнай энэргіі, якую ўзначальваў генсакратар МАГАТЭ **М. Эль Барадзей**. Упершыню з 1989 г. да нас завітаў такі высокі госьць зь ядзернай імперыі. Памятаем, які даклад яны надрукавалі тады пра наступствы Чарнобыльскай катастрофы. Вынікам іхняга дакладу стала прыпыненьне (да моманту масавых акцыяў пратэсту, арганізаваных *Беларускім Народным Фронтом*) гуманітарнай дапамогі Беларусі па лініі ААН, паколькі сусьветная ядзерная катастрофа падавалася МАГАТЭ дробным інцыдэнтам, які прывёў да смерці ўсяго 28 пажарнікаў ды выклікаў вострыя прамянёвыя захворваньні яшчэ ў паўтары сотні чалавек. Акрамя таго, 50 асобаў (з 600 тысячаў ліквідатараў) набралі радыяцыйны звыш меры — вось і ўсе, маўляў, пацярпелыя. Насельніцтву ў атручаных раёнах, паводле дакладу, нішто не пагражала. Іншых паслугаў ад МАГАТЭ Беларусь ня ведала. Таму вельмі дзіўна, што акадэмічнае начальства раптам уручыла гендырэктару МАГАТЭ дыплём аб абраньні яго ганаровым прафэсарам НАН Беларусі.

■ Пэнсійнага ўзросту генерал-палкоўнік расейскага цэнтру падрыхтоўкі касманаўтаў **Пётр Клімух** заўзята агітуе на Берасьцейшчыне за „вечнага” Лукашэнку, асабліва за ягоную палітыку „інтэграцыі з Расеяй”. Клімуху, аднак, не паверылі працоўныя на Берасьцейскім панчошным камбінаце. На складах прадпрыемства ляжыць мёртвым грузам прадукцыя ў аб’ёме кварталнага пляну. Прычына: Расея байкатае наш тавар за кошт павелічэньня ўласнай аднапартыйнай прадукцыі.

■ 10 верасня міжнародная місія па абмежаваным назіраньні за выбарамі прэзыдэнта Беларусі абнародавала папярэдняе заключэньне і высновы, якія яна зрабіла падчас выбарчай кампаніі. Місія прыйшла да трох высноваў:

— „прэзыдэнцкія выбары 2001 г. не адпавядалі абавязцельствам па АБСЭ адносна дэмакратычнасьці выбараў, сфармуляваным у Капэнгагенскім дакуманце 1999 г. і стандартам Рады Эўропы”.

(Ну, нібыта лягічна. Эўрапейцы адэкватна ацанілі выбарчае шоў, якое разыгралася ў іх на вачах. Але самае цікавае ў эўрапейскім дакуманце далей. І тут лёгкія высновы нейкай дзіўнай. „Выбары не адпавядалі абавязцельствам” ..., але...)

— „місія вітае зьяўленьне плюралістычнай грамадзянскай супольнасьці, фундаменту разьвіцця дэмакратычных палітычных структураў, якія прадстаўляюць усе слаі насельніцтва;

— ізаляцыя краіны супярэчыць інтэрасам беларускага народу і не садзейнічае разьвіццю дэмакратычных працэсаў”.

Складваецца ўражаньне, што ў эўрапейскіх структураў была нейкая падрыхтаваная фармулёўка наконт „свабоднага волевыяўленьня беларускага народу”, але Лукашэнка ашарашыў іх непараўнальнымі па нахабству фальсіфікацыямі. Так што цяпер эўрапалітыкі блытаюцца, бьяжочуць абрыўкі супярэчлівых фармулёвак. Ды сутаргава шукаюць спосабу і выглядаць прыгожа, і лукашызм легалізаваць.

Нават некаторыя расейскія назіральнікі зрабілі больш лягічныя, „бяз задняга розуму” заявы. Група з 12 расейскіх назіральнікаў і журналістаў распаўсюдзіла заяву па выніках правядзеньня выбарчай кампаніі на Горадзеншчыне. У заяве адзначаецца: „Шырокамаштабныя ўмяшальніцтвы ўладных структураў у ход выбараў ставіць пад сумнеў дэмакратычнасьць гэтых выбараў”.

Швэдзкая газэта „*Афтонбладэт*” напісала: „Перамогу Лукашэнкі на выбарах можна патлумачыць толькі гратэскным станам беларускай пэўдэдэмакратыі. Лукашэнка абвясціў сябе пераможцам пасля падліку ўсяго аднаго адсотку галасоў. Ён будзе весці сваю краіну ўсё далей і далей ад Заходняй і Цэнтральнай Эўропы. Але беларуская моладзь хоча пераменаў. І гэта сьведчыць аб тым, што дыктатару няшмат засталося.”

Эўрапейскі Саюз далучыўся да заключэння, зробленага місіяй абмежаванага назірання на выбарах прэзідэнта Беларусі 9 верасня, і выказвае шкадаваньне, што гэтыя выбары не адпавядалі дэмакратычным стандартам АБСЭ. Такая заява была прынята ў Брусэлі кіраўніцтвам Эўрасаюзу.

■ Паводле дадзеных Міністэрства статыстыкі, толькі за пэрыяд з 1995 па 1999 г. адмоўнае гандлёвае сальда Беларусі склала 761 мільён даляраў. У 2001 г. аб'ём экспартных апэрацыяў працягваў зніжацца і ў сакавіку склаў 96,8% у адносінах на сакавік 2000 г. Значыць, у краіну ўвозіцца больш тавараў, чым зь яе вывозіцца. Экспартны артыкул эканомікі працуе кепска. Важнейшы мэханізм здабыцця валюты дзейнічае неэфэктыўна.

■ Расея выкінула на сусветны рынак свой лес па дэмпінгавых коштах, што абвастрыла праблему экспарту беларускай драўніны. Хаўруснічкі прывезлі ў Эўропу драўніну па цэнах, прыкладна ўдвая ніжэйшых за беларускія, узгодненыя раней.

■ Былы падстаўны кандыдат на прэзідэнта **С.Гайдукевіч** падчас выбарчай кампаніі рэгулярна і настойліва абуралася недэмакратычным рэжымам у Беларусі, называў свой рэйтынг больш за 25%, а сябе дастойным супернікам Лукашэнкі. І вось... 10 верасня. Паводле версіі ЦВК, палітык з „мацнейшымі“ партыйнымі структурамі атрымаў ажно 2,48% падтрымкі выбаршчыкаў. І што ж, можа ён пабег у суд або пачаў апэляваць да міжнароднай супольнасьці наконт фальсіфікацыі? Не, ён адным з першых павіншаваў Лукашэнку з „убедительной победой“. І далей у інтэрв'ю для „Советской Белоруссии: „Я искренне поздравляю Александра Григорьевича с победой. Быть побежденным таким соперником — это по-мужски не обидно...“

■ Доктар сацыялягічных навук прафэсар **А.І.Ляўко** расказвае пра беларускі ВАК (орган, які прысуджае вучоныя званьні): „ВАК Беларусі з часоў свайго ўтварэння (1991 г.) стаў кузьняй навуковых кадраў кандыдатаў і дактароў навук ад намэнклятуры: дзяржаўных чыноўнікаў, высакапастаўленых вайскоўцаў і афіцэраў КГБ. Вучоная ступень зьяўляецца своеасаблівай візытнай карткай для далейшай кар'еры. Асабліва шмат такіх кар'ерыстаў сярод дактароў навук. На жаль, найбольшым аўтарытэтам для ВАК зьяўляецца Інстытут сацыялягічных дасьледаваньняў пры адміністрацыі „прэзідэнта Беларусі“. На гэтую квазі-навуковую ўстанову ўскладзены функцыі каардынацыі сацыялягічных дасьледаваньняў у краіне. Аднак акрамя ідэалягічнай ангажаванасьці, там няма ніякай навукі. Зьявляецца тудой па навуковую экспэртызую — значыць зьдзейсьніць навуковае злачынства. Экспэртаў па навуковых работах у большасці выпадкаў зьяўляецца вучоны сакратар інстытуту **Леў Крыштаповіч**, які атрымаў навуковую ступень доктара філясофскіх навук за абгрунтаваньне камуністычнай ідэалёгіі“.

■ 12 верасня ў Празе, у прэзідэнцкім палацы адбылася сустрэча **Васіля Быкава** з прэзідэнтам Чэхіі **Вацлавам Гаэслам**. **Васіль Быкаў** сказаў падчас сустрэчы, што на працягу апошніх гадоў Лукашэнка вынішчыў вакол сябе прававую і палітычную прастору: Канстытуцыя

скасаваная, ягоныя канкурэнты або знішчаныя, альбо ў эміграцыі. Лукашэнка супрацоўнічае з сумнеўнымі рэжымамі, гандлюе зброяй, што засталася ад СССР. Вынікі бясспрэчна сфальсіфікаваных выбараў прымушаюць меркаваць, што Лукашэнка застанецца ва ўладзе яшчэ на пяць гадоў, а народ будзе паглыбляцца ў бездань дэпрэсіі і застою.

Валеры БУЙВАЛ

TORTURES IN KURAPATY

On November 8, 2001 in the evening the dictatorial Lukashenka regime has started the assault in Kurapaty near Minsk in order to destroy the national memorial of Belarusan people. Many persons have prayed in Kurapaty on the tombs of innocent victims killed by the Russian secret police NKVD in 1937-1941. They have seen that tractors destroyed tombs and crosses, consecrated by the catholic and orthodox priests. They have tried to stop the act of vandalism staying near the crosses. They have been attacked by the groups of Lukashenka bandits dressed in uniforms with a Russian label „OMON“ (Special detachments of riot police).

Many persons have been beaten and arrested. Members of the Conservative Christian Party — BPF Mr. **Uladzimer Yukho** and Mr. **Ryhor Kiyko** have been thrown down and tortured by the OMON officers. Bandits twisted Mr. Yukho's hands to the back (on May 18 this year officers of special forces have broken his hand and ribs during a peaceful protest action). Butchers have twisted Mr. Kiyko's hands and lowered his head into the deep puddle plenty of mud. Mr. Kiyko couldn't breath and choked. He was unconscious, bandits have thrown him to the ground and beaten him with batons in the area of breast. Then they have used a wild method of torture. They have pressed strongly with a baton to the area of his heart. Now Mr. Kiyko is home in a very bad condition.

(Фота Галіны Рабішэвіч)

Дарога праз Курапаты.

It is known that the Russian secret police NKVD used these tortures during the terror against the people in the Soviet Union. So successors are committing the same crimes in the same manner in 2001 in accordance with order of usurper Lukashenka on the territory of Kurapaty where the Russian communist secret police tortured and killed Belarusan people in 1937-41. Lukashenka's bandits are continuing the destruction of tombs and crosses, arrests and tortures — because the people will not leave Kurapaty. We appeal all the people of good will, political leadership of civilized countries and international organizations, leaders of religious confessions and human rights organizations to stop tortures of people in Kurapaty and vandal action of Lukashenka regime.

*(Soim of the Conservative Christian Party
— Belarusan Popular Front, November 10, 2001)
(Пераклаў зь беларускай мовы на ангельскую Валеры Буйвал)*

Беларускія Ведымацы

Беларускае выданьне

У супрацоўніцтве зь Беларускай Выдавецкай Таварыствам ў Амэрыцы

Рэдакцыя: Зьінон Пазыняк, Галіна Палачаніна

Адрас рэдакцыі: 02-017 Warszawa, Al. Jerozolimskie 125/127

тэл./факс: (+48 22) 628 76 73